

Vedrana Marković

Andrea Ćoso-Pamer

MUZIČKI KORACI



priručnik za prvi razred osnovne muzičke škole



Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
PODGORICA, 2025.

dr Vedrana Marković

mr Andrea Ćoso-Pamer



MUZIČKI KORACI 1

priručnik za prvi razred osnovne muzičke škole

Izdavač

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica

Za izdavača

Radiša Šćekič, direktor

Glavni urednik

Radule Novović

Odgovorni urednik

Lazo Leković

Urednica izdanja

Nadica Vukčević

Stručna konsultantkinja

mr Ana Perunović-Ražnatović

Recenzenti

dr Vesna Vučinič

Ivan Tomas

Vildana Šašić

mr Zoran Lalović

Tanja Vujović

Lektura

Nađa Durković

Korektura

Jasmina Radunović

Grafičko oblikovanje

Slađana Bajić-Bogdanović

Prelom

Rajko Jelovac

Tehnički urednik

Rajko Radulović

CIP – Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-303-1990-7
COBISS.CG-ID 31383312

Nacionalni savjet za obrazovanje, Rješenjem br. 04-5-884 od 09. 5. 2016. godine,
odobrio je ovaj priručnik za upotrebu u osnovnoj muzičkoj školi.

SADRŽAJ

Riječ autorki	4
Metodički postupci na savladavanju brojalice, razbrajalica i brzalice.	6
Pjesme modeli za postavku osnovnih tonskih visina	7
Pjesme za obradu određenog melodijskog ili ritmičkog problema	10
Sviranje na instrumentima Orfovog instrumentarijuma	11
Slušanje muzike	17
Muzičko-didaktičke igre	18
Opšti muzički pojmovi predviđeni predmetnim programom	22
Aranžmani za Orfov instrumentarijum	23
Muzički sadržaji namijenjeni slušanju.	24

NOTNI ZAPISI BROJALICA. 25

NOTNI ZAPISI PJESAMA MODELA 31

NOTNI ZAPISI PJESAMA ZA DOŽIVLJAJ, OPAŽANJE I IZVOĐENJE ODREĐENE MELODIJSKE POJAVE 41

ARANŽMANI ZA PJESME MODELE. 55

DODATAK - PRIPREME ZA ČASOVE PRAKTIČNE NASTAVE. 63

Postavka osnovnih tonskih visina	64
Obrada pjesme po sluhu	65
Obrada brojalice	67
Obrada instrumenta	69
Obrada muzičke igre.	70
Slušanje muzike.	71

Literatura	73
----------------------	----

RIJEČ AUTORKI

Poštovane kolegice, poštovane kolege,¹

Pred vama je udžbenički komplet za nastavni predmet Solfedo za prvi razred reformisane devetogodišnje osnovne muzičke škole. Sastoji se od udžbenika, koji je namijenjen učenicima/učenicama² i metodskog priručnika, koji je namijenjen nastavnicima/nastavnicama³. Udžbenički komplet plod je višegodišnjeg razmišljanja, analiziranja i praktičnog rada u učionici, a prvenstveno je plod želje da se učenicima u Crnoj Gori omogući da znanja iz solfedo stiču iz udžbenika koji je u potpunosti u korelaciji s predmetnim programom propisanim u našoj državi.

Kao što vam je iz profesionalnog iskustva poznato, godinama unazad u Crnoj Gori nije bilo ni najmanjeg pomaka kada je u pitanju udžbenička literatura za ovaj predmet. Sa željom da dođe do pozitivne promjene, osmislile smo sadržaj za ovaj udžbenik, čiju osnovu čini maternji muzički jezik. Kao što se uče slova kao znaci za glasove od kojih postaju riječi maternjeg jezika, tako je najprirodnije da se opšte zakonitosti muzičkog jezika usvajaju preko maternjeg muzičkog jezika. Taj jezik čine sve one melodije, sve pjesme koje u najranijem djetinjstvu djetetu pjevaju majke i bake, koje dijete sluša u porodici i neposrednom okruženju, a koje ostaju trajno memorisane u svijesti i čine dio našeg duhovnog bića. Upravo taj maternji muzički jezik želimo da iskoristimo u muzičkom opismenjavanju naših učenika. Stoga većinu didaktičkih primjera u ovom udžbeniku čine pjesme naroda koji žive na prostoru Crne Gore, ali i okruženja, jer smatramo da je muzika put kojim treba graditi i njegovati multikulturalnost i interkulturalnost na našim prostorima.

S obzirom na to da je namijenjen učenicima koji još nijesu jezički opismenjeni, ili su to samo djelimično, udžbenik je zamišljen kao velika slikovnica, u kojoj linije, ilustracije i boje doprinose shvatanju i razumijevanju različitih muzičkih pojava. Takođe je zamišljen kao radni udžbenik, u kojem učenik/učenica⁴ treba nešto i samostalno da oboji i docrta. Ovakva koncepcija udžbenika vrlo je važna, jer učenik treba da doživi udžbenik kao knjigu, koja postepeno njegovim angažovanjem i aktivnošću postaje i lična kreacija. Na taj način želimo da sadržaji koji se savladavaju u okviru ovog predmeta doprinesu i razvoju mašte i kreativnosti naših učenika. Pošto se u prvom razredu cjelokupna nastava solfedo odvija po sluhu, u udžbeniku nema notnih zapisa brojalica i pjesama. Ritmičke i melodijske linije predstavljene su grafičkim prikazima, na način koji je prihvatljiv i razumljiv

1 Primijetićete da je tekst priručnika većinom napisan u jednom rodu. Namjera nam je bila da postignemo jednostavnost, preciznost i jasnoću. Podrazumijeva se, dakle, da se sve napisano odnosi na oba roda.

2 U daljem tekstu učenici

3 U daljem tekstu nastavnici

4 U daljem tekstu učenik

najmlađem uzrastu. U udžbeniku se nalaze tekstovi narodnih i umjetničkih pjesama i brojalice, kako bismo omogućili da učenik može kod kuće uz pomoć roditelja ili nekog starijeg da se podsjeti brojalice ili pjesme koju je učio na času.

Notni zapisi svih brojalice i pjesama nalaze se u priručniku.

Cjelokupni sadržaj udžbenika može se podijeliti u nekoliko cjelina:

1. brojalice, razbrajalice, brzalice
2. pjesme modeli za postavku osnovnih tonskih visina
3. pjesme za doživljaj određene melodijske ili ritmičke pojave
4. sviranje na instrumentima Orfovog instrumentarijuma
5. slušanje muzike
6. muzičko-didaktičke igre
7. opšti muzički pojmovi predviđeni programom (muzika, zvuk, ton, pjesma, melodija, brojalice; kompozitor, kompozicija, muzičar, hor, solista, dirigent; ritam, metar, dvodjel, trodjel, dugo, kratko, visoko, nisko; tiho, glasno; Orfov instrumentarijum; klasični instrumenti: klavir, violina, violončelo, gitara, harmonika, flauta; narodni instrumenti: gusle, tapan, diple).

U udžbeniku se navedeni sadržaji logično prepliću i nastavljaju, omogućavajući da kroz različite aktivnosti učenici steknu potrebna znanja i vještine. Predloženim rasporedom željele smo da olakšamo nastavnicima organizaciju nastavnog procesa, te omogućimo postizanje optimalnih rezultata. Naravno da je moguće napraviti i drugačiji redosljed obrade, što svakako zavisi od broja učenika u odjeljenju, kao i od njihovih muzičkih sposobnosti.

Razmišljajući o konceptu priručnika, bile smo rukovođene idejom da je nepotrebno osmišljavati sadržaj i tok svakog nastavnog časa ponaosob, već je dovoljno za svaku pomenutu oblast pružiti metodička uputstva i smjernice kako se, kada i s kojim ciljem određen sadržaj obrađuje na času. Pri tome, još jednom ističemo da predložena rješenja nijesu jedina moguća, te da naše sugestije ne idu u smjeru ograničavanja kreativnosti i mašte samog nastavnika. Potpuno suprotno – nadamo se da će naša rješenja kolegama poslužiti kao putokaz i inspiracija, da će doprinijeti nadogradnji metodičkih rješenja i uticati na razvoj pedagoških umijeća.

METODIČKI POSTUPCI NA SAVLADAVANJU BROJALICA, RAZBRAJALICA I BRZALICA

Većina muzičkih pedagoga slaže se sa tvrdnjom da u svijet muzičkog jezika djecu treba uvesti preko ritma. Pri tome se kao najpogodniji put ističu brojalice, razbrajalice i brzalice – različiti tekstovi, nekad sa smislenim, a ponekad i besmislenim slogovima, koji imaju određenu ritmizaciju. Ritam je na različite načine već prisutan u životu svakog djeteta – prije nego li započnu različite igre, djeca se često razbrajaju, koristeći različite brojalice. Upravo igru treba što više koristiti u početnoj nastavi solfeda, kako bi se učenici na prirodan, lak i zabavan način uveli u oblast muzičkog ritma.

Da bi neki ritam bio muzički, potrebno je da budu ispoljena tri momenta: ritmička linija, muzički metar, odnosno takt i tempo. Potrebno je da učenik sve navedene kategorije doživi kroz sopstveno izvođenje, da se izvođenjem što većeg broja brojlica i različitih ritmiziranih tekstova napravi „baza podataka“, koja će kasnije u fazi muzičkog opismenjavanja predstavljati polaznu osnovu. U početnoj fazi muzičke nastave, u prvom razredu, učenici treba da izvode brojalice u dvodjelnom i trodjelnom taktu, ali će biti dovoljno da određene brojalice, a kasnije i pjesme, budu u stanju da prepoznaju kao muziku „na dva“ ili „na tri“. Bitno je da na osnovu pulsacije jedinice brojanja i akcenata budu u stanju da prepoznaju dvodjelni ili trodjelni metar, ali ne treba da znaju definiciju takta, niti to koja je vrsta takta u pitanju.

Sada smo praktično došli do možda najvažnijeg zadatka početne muzičke nastave kada se govori o ritmu, a to je održavanje pulsa jedinice brojanja i na koji način postići da on bude ravnomjeran. U radu s najmlađim uzrastom preporučujemo da se brojalice, kao i kasnije pjesme, izvode uz koraćanje, pljeskanje dlanom o dlan, udar nogom u pod i slično. Potrebno je da dijete kroz pokret sopstvenog tijela doživi puls jedinice brojanja, što se postiže na gorepomenut način. Ravnomjerno koraćanje, po učionici ili u mjestu, pljeskanje dlanom o dlan, ali i u parovima, udar nogom u pod ili dlanovima o koljena – sve su to načini da učenik doživi pulsaciju jedinice brojanja kroz sopstveno izvođenje, koristeći svoje tijelo kao instrument. Ove aktivnosti takođe bude interesovanje učenika za nastavu, čas postaje dinamičan i zabavan, a sve skupa doprinosi stvaranju uslova u kojima se znanja i vještine brže i lakše usvajaju i postaju trajni. Značajnu ulogu u početnoj nastavi treba da odigraju i ritmički instrumenti Orfovog instrumentarijuma: štapići, zvečke, bubnjići. U udžbeniku smo za svaku brojalicu predvidjele po jedan različit ritmički instrument, ali ovo treba shvatiti samo kao prijedloge – nastavnik/nastavnica⁵ će u skladu s instrumentima kojima raspolaže odabrati odgovarajući za svaku pojedinu brojalicu.

Sam proces učenja brojalice zasniva se na principu učenja pjesme po sluhu. Budući da se radi o uzrastu u kojem učenici još nijesu jezički opismenjeni, ili su djelimično opismenjeni, nastavnik će prvo brojalicu u cjelosti izvesti dva puta, s prethodno saopštenom željom da učenici pažljivo prate i slušaju. Uz izgovor, nastavnik će dlanovima (ili na neki drugi način) izvoditi pulsaciju jedinice brojanja. Zatim se brojlica raščlanjuje na kraće logične djelove. Nastavnik izvodi svaki dio uz pljeskanje dlanom o dlan, a odmah za njim, bez prekida i

5 U daljem tekstu nastavnik

nepotrebnih pauza, ponavljaju učenici, koji takođe pljeskaju jedinicu brojanja. Jedan se dio teksta ponavlja sve dok ne bude ponovljen bez greške. Zatim se, po istom principu, na naučeni dio dodaje novi. Naučeni djelovi spajaju se u cjeline, i tako do kraja, sve dok brojčica ne bude naučena u cjelosti. Kada je brojčica izvedena uz pulsaciju jedinice brojanja, može se preći na izvođenje ritmičke linije brojčice na različite načine: kucanjem olovkom o klupu ili na nekom ritmičkom instrumentu. U početku se istovremeno izgovara tekst i izvodi ritmička linija brojčice, da bi se kasnije, u fazi utvrđivanja, tekst izgovarao što tiše, a ostajala da zvuči ritmička linija izvedena na nekom instrumentu.

Na samom početku, već od prvih časova, učenike treba upoznati i s pokretima taktiranja. Čim je brojčica naučena uz pljeskanje, kucanje i slično, učenici se upoznaju s taktiranjem, u zavisnosti od toga koji je takt u pitanju. Tako se svaka brojčica, a kasnije i pjesma, **izvodi uz obavezno taktiranje**. To je potrebno kako bi se već od početne nastave učenici navikli na ovu vrstu aktivnosti, i kako bi ona kasnije bila u funkciji što bolje i tačnije orijentacije kada je u pitanju izvođenje ili slušno opažanje melodijskih i ritmičkih linija. Taktiranje se uvodi kao vid pokreta vezanog za igru, da bi preraslo u pokret koji obezbjeđuje tačnu metričku orijentaciju.

Da bismo olakšali učenje brojčica, u udžbeniku je dat grafički prikaz ritmičke linije brojčice, pri čemu su korišćeni različiti simboli, koji su najčešće u vezi s pojmovima iz samog teksta brojčice. Pri tome su veličine simbola strogo proporcionalne – jednom veličinom predstavlja se jedinica brojanja, duplo manjim simbolima podjela jedinice brojanja na dva, duplo većim simbolom – dvije jedinice brojanja spojene u jedno trajanje. Ovakav zapis je u skladu sa psiho-fizičkim uzrastom učenika, zanimljiv je i maštovit, a omogućava učeniku da se sam kod kuće, bez pomoći nastavnika, podsjeti brojčice koja je naučena na času i sam je izvede.

Jednom naučena brojčica treba da se ponavlja, obnavlja i utvrđuje i na nekoliko sljedećih časova kako bi se obezbijedilo njeno trajno zapamćivanje. Ranije naučene brojčice mogu se izvoditi na različite načine, koristeći tijelo kao instrument, ali i različite ritmičke instrumente Orfovog instrumentarijuma. Cilj je osigurati trajnost znanja i vještina iz oblasti ritma, te omogućiti učenicima da steknu sigurnost i stabilnost u pogledu izvođenja različitih ritmičkih linija **uz ravnomjernu pulsaciju jedinice brojanja**.

PJESME MODELI ZA POSTAVKU OSNOVNIH TONSKIH VISINA

Najvažniji segment muzičkog obrazovanja jeste sam njegov početak. Ima za cilj da kod učenika najmlađeg uzrasta razvije ljubav prema muzici u opštem smislu i podstakne razvoj svih kategorija muzičkog sluha, a prvenstveno osjeća za muzički ritam i melodijski sluh. U ovom uzrastu dječji glasovi još uvijek nijesu formirani, njihov glasovni opseg nije velik, a takođe nijesu razvijene ni vokalne sposobnosti, pa stoga treba pažljivo birati pjesme namijenjene pjevanju na ovom uzrastu.

Osobenost nastave u prvom razredu muzičke škole svakako se ogleda u činjenici da se kompletna nastava odvija po sluhu, bez notnog opismenjavanja, odnosno bez konkretnog upoznavanja učenika s linijskim sistemom i znacima za bilježenje tonova. Tonovi se upoznaju samo po zvučnosti i usvajaju se njihova solmizaciona imena. Specifična je upotreba grafičkih zapisa s ciljem da se predstave određene ritmičke ili melodijske linije. Grafički simboli određenih veličina, koje su u proporcionalnom odnosu (mali krug – osmina, duplo veći – četvrtina, i slično), a koji su najčešće asocijacija na neki karakteristični pojam ili riječ iz teksta pjesme, služe kao podsjetnik za učenike da li ton traje kraće ili duže, kao i da li se melodija „penje” ili „spušta”.

Jedan od najvažnijih ciljeva početne nastave solfeđa jeste postavka osnovnih tonskih visina. Početna nastava predviđa da učenici treba da nauče da pjevaju i raspoznaju tonove u rasponu od h iz male oktave do c2. Zalažemo se da osnovne tonske visine budu postavljene *funkcionalnom metodom* Miodraga Vasiljevića, ali na način koji je prilagođen crnogorskom podneblju, koristeći crnogorski maternji muzički jezik. Ovdje ističemo da suštinu metode ne čine same pjesme, već način na koji se one koriste u nastavi. Rukovodeći se načelima *funkcionalne metode* Miodraga Vasiljevića, za potrebe ovog udžbenika odabrane su pjesme iz crnogorske muzičke baštine, a takođe je napisan i komponovan i određen broj novih pjesama. Za svaki osnovni ton namijenjene su dvije pjesme – jedna tradicionalna i jedna komponovana. Dobro je da za svaki ton ima više modela, jer to obezbjeđuje bolje zapamćivanje određene tonske visine. Za sve pjesme modele zajedničko je to što se početni slog teksta pjesme poklapa sa solmizacionim imenom tona kojim pjesma počinje. Pamteći tekst pjesme, učenici pamte i tonsku visinu od koje pjesma počinje. Takođe, prilikom ponovnog pjevanja, prisjećajući se teksta pjesme, učenici se prisjećaju i njene početne visine, što sve skupa rezultira tačnim i sigurnim intoniranjem i slušnim prepoznavanjem određenih tonskih visina. Princip poklapanja početnog sloga teksta pjesme sa solmizacionim imenom tona kojim ona počinje, omogućava da se određena pjesma koristi kao model za postavku određene tonske visine. Pjesme modele zbog toga **uvijek treba izvoditi u apsolutnoj intonaciji, bez transponovanja**, bilo da se radi o intoniranju ili sviranju.

Svaka pjesma model uči se po sluhu. Budući da se radi o pjesmama iz crnogorske muzičke baštine, ove su pjesme genetski i arhetipski prilagođene djeci s našeg podneblja. One zapravo čine maternji muzički jezik⁶, koji treba da bude osnova preko koje će se učenici u muzičkim školama u Crnoj Gori muzički opismenjivati. Zbog svoje jednostavnosti u pogledu melodijske i ritmičke linije, djeca ih lako uče i pamte. Nasuprot ovoj jednostavnosti, tekst narodne pjesme može sadržati riječi koje učenicima mogu biti nepoznate – radi se o starim riječima, koje se danas malo i rijetko koriste. Stoga je potrebno da nastavnik posebnu pažnju pokloni obradi teksta, ukaže na nepoznate riječi, pruži njihovo objašnjenje. Da bismo nastavnicima olakšali ovaj korak, ispod teksta svake pjesme koja sadrži manje poznate riječi napisano je njihovo objašnjenje. Ovakav pristup osiguraće da se već od najmlađeg školskog uzrasta čuva i njeguje bogatstvo našeg jezika. Nesporna je činjenica da se narodna muzička tradicija malo koristi ili se uopšte ne koristi u muzičkim školama u Crnoj Gori, zbog čega je učenici doživljavaju kao nešto staromodno, anahrono, njima

⁶ O maternjem muzičkom jeziku i maternjem pjevanju pogledati opširnije u knjizi dr Ivane Drobni *Metodičke osnove vokalno-instrumentalne nastave*.

daleko i strano. Zadatak je muzičkih pedagoga da se, između ostalog, zalažu i za očuvanje crnogorske muzičke baštine kao neodvojivog dijela kulturnog i svakog drugog identiteta.

Za neke pjesme modele predvidjele smo da melodijska linija bude predstavljena grafičkim prikazom, dok su neke pjesme predstavljene samo ilustracijom. Cilj je da učenik, prateći simbole određenih boja (koje su uvijek iste za određene tonove), bude u stanju da sam otkriva određene melodije i bude sposoban da ih uz pomoć grafičkih zapisa otpjeva. Slika se pojavljuje u funkciji podsjetnika na to kako se kreće melodija, a boja na to koji je tonovi čine.

Dobro naučena pjesma mora biti i dobro zapamćena, što se osigurava višekratnim pjevanjem pjesama na svakom času, obnavljanjem ranije naučenih pjesama, kao i sviranjem pjesama. To, ipak, još uvijek nije dovoljno da bi se u svijesti učenika stvorile trajne i sigurne predstave o visini osnovnih tonova. Vrlo je važno sprovoditi sljedeće metodičke postupke:

Melodije pjesama se postepeno skraćuju prema početku: prvo se pjeva cijela pjesma, zatim samo jedna strofa, pa onda samo prvi stih i prva riječ, dok se ne dođe do toga da se pjeva samo prvi ton, naravno u apsolutnoj intonaciji. Nastavnik stalno uvježbava učenike podstičući ih pitanjima: **Koja je ovo pjesma?** (pjeva neutralnim slogom ili svira melodiju na klaviru), ili **Koja pjesma počinje ovim tonom?** Cilj je da učenici prepoznaju pjesmu po njenom početku, zatim da i sami pjevaju početak pjesme i onda, služeći se tekstom pjesme, zaključe koji je početni ton. Postupak se vremenom skraćuje, dok bilo koji osnovni ton ne bude tačno prepoznat (kao asocijacija na početak određene pjesme) i imenovan. U početnom periodu nastave učenici treba da usvoje samo solmizaciona imena tonova. Ovaj način rada predstavlja suštinu **funkcionalne metode** Miodraga Vasiljevića i treba ga obavezno sprovoditi.

Da bi proces učenja osnovnih tonova bio brži i efikasniji, svaki ton ima svoju određenu boju: nota DO je zelena, RE braon, MI žuta, FA plava, SOL crvena, LA bijela i SI ljubičasta⁷. Tako navedene boje postaju dodatna asocijacija na određenu tonsku visinu. U grafičkim prikazima melodija uvijek su za određene tonove korišćene iste boje. Takođe se u udžbeniku nalazi i uputstvo kako da svaki učenik pločice na svom metalofonu označi odgovarajućim bojama. Na taj način omogućava se da učenici pjevaju i sviraju prateći grafičke prikaze melodija, bez obzira na to što nijesu muzički opismenjeni, odnosno što ne poznaju note.

U prvom polugodištu postavljaju se tonske visine od DO do FA, da bi se u drugom polugodištu postavili tonovi SOL, LA i SI. Ovakav tempo učenja tonova obezbjeđuje da se intoniranje i prepoznavanje tonova zasniva na sigurnim i tačnim predstavama, bez žurbe i nepotrebnog nagomilavanja novih sadržaja i iskustava. Redosljed obrade pjesama modela, odnosno redosljed postavke osnovnih tonova, ima naučno utemeljenje⁸ koje je vezano za specifičnosti glasovnog obima djece u Crnoj Gori. Zbog toga se **prvo postavljaju tonovi MI, RE i FA**, koji čine nukleus melodijskog zbivanja u tradicionalnom crnogorskom narod-

⁷ Ovaj metod obilježavanja tonova uvijek istom bojom preuzet je iz *Muzičkog bukvara* Zorislave Vasiljević.

⁸ Pogledati detaljnije u radovima dr Slobodana Jerkova, magistarskoj tezi pod nazivom *Ispitivanje muzikalnosti dece u Crnoj Gori*, i doktorskoj disertaciji pod nazivom *Etnički identitet u svetlu muzičkog nasleđa Crne Gore*.

nom pjevanju; **zatim se postavljaju tonovi DO i SOL**, kako bi se mogao formirati durski pentahord na tonu c. Slijedi **uvođenje tona SI iz male oktave, radi uspostavljanja specifičnog vođičnog odnosa. Na kraju, uvode se tonovi LA i SI iz prve oktave**, kako bi se stvorili uslovi da se u idućoj školskoj godini od naučenih tonova formira C-dur ljestvica.

Dobro je da za svaki željeni ton učenici nauče oba predložena modela, ali je, naravno, poželjno i veoma korisno za učenike ukoliko nastavnik ima još neki prijedlog. Osmišljavajući sadržaj udžbenika, rukovodile smo se idejom racionalnog pristupa u pogledu obima predloženog materijala, koji treba da olakša nastavniku odabir didaktičkog materijala, a da ga pri tome ne sputava i ne ograničava ukoliko i on sam ima druge odgovarajuće primjere. Broj obrađenih pjesama svakako će zavisi od broja učenika u odjeljenju, njihove zainteresovanosti, kao i muzičkih sposobnosti.

Budući da je u samom udžbeniku vrlo rano predstavljen metalofon i dato uputstvo kako da se obilježe njegove pločice, poželjno je da se, pored pjevanja, sve pjesme modeli za postavljanje tonačkih visina sviraju na metalofonu. To će doprinijeti razvoju svih kategorija muzičkog sluha učenika, a prvenstveno razvoju melodijskog i harmonskog sluha, osjećaja za muzički ritam, kao i razvoju muzičke memorije. Od posebnog je značaja radost i zadovoljstvo koje učenici najmlađeg uzrasta pokazuju kada su u stanju da sami odsviraju neku melodiju. O radu sa instrumentima Orfovog instrumentarija biće riječi u posebnom poglavlju – ovdje smo željele naglasiti ulogu koju ima metalofon u radu s pjesmama modelima.

Nakon obrade određene grupe tonova, potrebno je sprovesti vježbe slušnog opažanja, prepoznavanja i imenovanja tonova. U tu svrhu u udžbeniku su predviđena vježbanja: iscrtani su određeni simboli koje treba obojiti odgovarajućom bojom, u skladu s tonovima koje nastavnik svira, koristeći uvijek iste boje za određene tonove. Redosljed tonova određuje sam nastavnik, a istu vježbu moguće je uraditi i u sveskama: učenici će prvo olovkom nacrtati niz kružića, kvadratića, cvjetića, a zatim će ih obojiti koristeći boje kao simbole za određene tonove. Melodije koje na taj način nastanu poželjno je otpjevati i odsvirati na metalofonu.

PJESME ZA OBRADU ODREĐENOG MELODIJSKOG ILI RITMIČKOG PROBLEMA

Već je istaknuto kako je osnovni cilj početne nastave solfeđa stvaranje zvučnih naslaga, „baze“ muzičkih podataka, što se postiže pjevanjem što većeg broja pjesama različitih po tempu, karakteru, tonskoj osnovi, metričko-ritmičkoj liniji. Nakon što su učenici stekli predstavu o visini određene grupe tonova⁹, zatim prošli put učenja pjesama modela za postavljanje tonačkih visina, slijedi učenje pjesama čije se melodijske linije sastoje od upravo naučenih tonova. Ove pjesme uče se po sluhu, utvrđenim metodskim postupkom, uz minimalnu harmonsku podršku koju nastavnik ostvaruje na klaviru. Cilj je da učenici postignu što je moguće veću intonativnu i ritmičku preciznost. Kada je obim pjesama u pitanju, polazi se

⁹ Prvo se uče pjesme modeli za tonove MI, RE i FA; zatim se dodaje DO; slijede SOL i SI (mala oktava); posljednji su u grupi LA i SI iz prve oktave.

od trihorda, pa se postepeno prelazi na tetrahord, i tako dalje, uvijek vodeći računa da su tonovi u novoj pjesmi obavezno prethodno postavljeni preko pjesme modela. Takvim pristupom omogućavamo da pojedinačni tonovi melodije nove pjesme budu prepoznati i imenovani solmizacijom, zbog čega je moguće da dobro naučena i zapamćena pjesma bude otpjevana i solmizacijom. Svaka je pjesma pažljivo odabrana, jer se njenim učenjem ostvaruje određen cilj: savladavanje postupnog pokreta, skoka u određen ton, razloženi akord i sl. Uz pomoć grafičkih prikaza, ali i po sluhu, sve je pjesme poželjno svirati na metalofonu, melodici¹⁰ ili na frulici¹¹.

SVIRANJE NA INSTRUMENTIMA ORFOVOG INSTRUMENTARIJUMA

Jedna od najzanimljivijih aktivnosti u nastavi solfeđa za učenike početne nastave predstavlja sviranje na instrumentima Orfovog instrumentarijuma. Uz pomoć ovih instrumenata djeca imaju priliku da ispolje svoju muzikalnost, maštovitost i kreativnost. Sviranjem na instrumentima Orfovog instrumentarijuma kod učenika se razvijaju sve kategorije muzičkog sluha, prvenstveno melodijski i harmonski sluh, kao i osjećaj za muzički ritam. Učenici se upoznaju s različitim tehnikama sviranja, eksperimentišu s različitim zvučnim bojama, navikavaju se na grupno muziciranje, stiču manuelnu spretnost, razvijaju motoriku i neprestano razvijaju ljubav prema muzici. U savremenoj početnoj muzičkoj nastavi, sviranju na dječijim instrumentima pridaje se veliki značaj. Nadamo se da će to ubrzo postati praksa i u našim muzičkim školama. Zbog svoje jednostavnosti instrumenti Orfovog instrumentarijuma pogodni su za rad već s učenicima prvog razreda muzičke škole. Budući da instrument izgleda kao igračka, učenici ga tako i doživljavaju, te on zaokuplja učenikovu pažnju, razvija interesovanje za sviranje i stvaranje muzike.¹²

Instrumente Orfovog instrumentarijuma karakteriše jednostavnost, kako po pitanju građe samih instrumenata, tako i u načinu sviranja na njima. Učenici ih rado koriste – kroz igru s instrumentima oni zapravo razvijaju svoje muzičke sposobnosti, aktivno muziciraju i stiču

10 Metalofon i melodika posebno se forsiraju zbog fiksiranih tonskih visina, što je neophodno zbog čiste intonacije koju treba razviti kod učenika.

11 Sviranje na frulicama nije česta pojava u našim muzičkim školama. Nažalost, većina nastavnika solfeđa i ne zna kako se svira na ovom instrumentu, jer se u toku svog muzičkog školovanja nije susrela sa sviranjem na ovom instrumentu ni u okviru predmeta Metodika muzičke nastave niti u okviru predmeta Metodika nastave solfeđa. U tom smislu, s jedne strane, imamo razumijevanje za izvjestan otpor koji može nastati kod samih nastavnika pri pomenu ove aktivnosti. S druge strane, međutim, ističemo ogroman blagotvorni uticaj koji sviranje na duvačkim instrumentima ima kada su u pitanju najmlađi učenici. Nadamo se da će se nastavnici lako i brzo uz pomoć priručnika za osposobljavanje za sviranje na različitim frulicama, a koji predlažemo u spisku literature, osposobiti za sviranje na frulicama, a zatim svoje znanje prenijeti i učenicima.

12 Svjesni smo da upotreba instrumenata Orfovog instrumentarijuma može za mnoge nastavnike predstavljati teškoću, jer većina muzičkih škola u Crnoj Gori ne raspolaže kompletima ovih instrumenata. Apelujemo na nastavnike da utiču na rukovodeći kadar u školama kako bi se obezbijedili ovi instrumenti, jer je njihova uloga u početnoj muzičkoj nastavi nezamjenljiva i od velikog značaja.

neophodna muzička iskustva. Posebno je važna činjenica da se na njima može svirati i prije upoznavanja s muzičkim pismom, kada se sviranje, kao i pjevanje, odvija po sluhu. Ovi instrumenti su također vrlo pogodni za prve učenikove improvizacije i samostalni stvaralački rad. Prilikom osmišljavanja ovih instrumenata, Karl Orf¹³ vodio je računa da se na njima lako savladava tehnika sviranja. Osnovni cilj jeste da što više učenika svira na svim instrumentima, a ne da se pojedini učenici osposobe samo za sviranje na određenim instrumentima. Ovladavanje tehnikom sviranja na ovim instrumentima zahtijeva kratku obuku, u okviru koje je potrebno predstaviti svaki instrument pojedinačno i objasniti način njegove upotrebe. Neophodno je da svako dijete na času ima neki instrument, jer bi se djeca koja ne posjeduju instrument mogla osjetiti zapostavljeno. Cilj nastave jeste raznolikost, koja se postiže tako što će učenik sticati iskustvo svirajući na što više različitih instrumenata.

S obzirom na to da u našim muzičkim školama ne postoji razvijena praksa upotrebe instrumenata Orfovog instrumentarijuma, kao i da nastavnici često nemaju iskustva u radu s ovim instrumentima, daćemo njihov kratak opis kako bismo nastavnicima približili njihove zvučne i izražajne karakteristike i pomogli im da lakše odaberu instrument koji najbolje odgovara željenom efektu.

Instrumenti Orfovog instrumentarijuma¹⁴, čija je upotreba predviđena u prvom razredu muzičke škole, mogu se podijeliti na udaraljke s neodređenom visinom zvuka i udaraljke s određenom visinom zvuka.

Udaraljke s neodređenom visinom zvuka razlikuju se prema zvučnom materijalu, a predstavljene su u sljedećoj tabeli:

• ksilofoni	• metalofoni	• membranofoni
• štapići, drveni bubanj, zvečka, kastanjete, čegrtaljka, guiro, bič	• čineli, naprstni čineli, triangl, praporci	• tamburin, mali bubanj, ručni bubanj, veliki bubanj, bongo.

Štapići (klaves) najjednostavniji su među dječjim instrumentima. To su dva obla štapića napravljena od tvrdog drveta. U svakoj ruci drži se po jedan i zvuk nastaje udaranjem jednog štapića o drugi koji miruje. Dobijeni zvuk je suv i kratak, pa je izvođenje notnih vrijednosti dužih od četvrtine besmisleno.

13 Karl Orf (Carl Orff, 1895–1982), njemački kompozitor, dirigent i pedagog, tvorac instrumenata poznatih pod nazivom Orfov instrumentarijum, kojim se služio u nastavi muzike, s ciljem da u početnoj nastavi učenici lakše razumiju muziku. Njegova metoda čini sintezu pokreta, poetskog teksta i muzike.

14 U priručniku će biti opisani samo oni instrumenti čija je upotreba predviđena udžbenikom. To su instrumenti koji se najčešće koriste u početnoj nastavi solfeđa i koje većina škola ima na raspolaganju ili ih lako može nabaviti. O karakteristikama ostalih instrumenata pogledati u knjizi *Muzički instrumenti* Dejana Despića.

Drveni bubanj (drveni doboš, vudblok) četvrtastog je oblika s otvorom na jednoj ili dvije strane, radi rezonance. Palica se drži u jednoj, a instrument u drugoj ruci. Dobijeni zvuk je suv, prodoran i kratak, a njegova se visina ne može precizno odrediti. Ukoliko u drvetu postoje dvije šupljine različite veličine, dobijaju se dva „tona” neprecizne ali različite visine.

Zvečka (marakas) može biti u različitim oblicima i veličinama. Najčešće je u obliku lopte koja je ispunjena sitnim zrncem. U produžetku lopte nalazi se drvena drška za koju se drži instrument, a prave se i brojne zvečke bez držača. Trešenjem instrumenta dobija se ujednačen zvuk, tremolo, koji se koristi za duža notna trajanja, a energičnijim pokretom dobija se kratak zvuk.

Čineli su u obliku tanjiraste ploče od mesinga ili bronz. U središtu činela nalazi se polu-loptasto ispupčenje sa prorezom kroz koji je provučena uzica kako bi se instrument mogao držati bez neposrednog hvatanja za metal. U obje ruke drži se po jedna činela, a udarom jedne o drugu nastaje jak, prodoran zvuk. Zvuk se prekida dodiranjem oboda instrumenta malim prstom kod dječijih činela ili prislanjanjem na grudi kod većih. Kada ivica jedne ploče klizi preko druge, dobija se tihi zvuk. Ako se koristi samo jedna činela, ona se drži u lijevoj ruci okačena o prst da visi, a desnom rukom se udarom palice proizvodi zvuk.

Triangl je čelična šipka savijena u obliku trougla. Jedan ugao trougla je otvoren kako bi šipka mogla da treperi slobodno i elastično. Triangl je prilikom izvođenja okačen za držač koji je pričvršćen o pult, a može se držati i obješen o palac lijeve ruke. Svijetao i prodoran zvuk dobija se udaranjem štapića o donju, osnovnu stranu triangla. Može da traje dugo, a prekida se lijevom rukom. Na trianglu se obično izvode pojedinačni udari odvojeni pauzama, uzastopni u jednostavnijoj ritmici ili tremolo u gornjem uglu trougla.

Tamburin (daire) napravljen je (su) od drvenog obruča preko kojeg je sa jedne strane razapeta koža – membrana. U prorezima obruča pričvršćene su metalne pločice ili tanjirići koji proizvode zvuk pri pomjeranju instrumenta. Instrument se obično drži u lijevoj ruci za drveni obruč, a na njemu se može svirati udaranjem desnog dlana o membranu (čime se dobijaju kraći tonovi između kojih su obično kraće pauze), kao i udaranjem vrhovima prstiju i titranjem tamburina (čime se dobija jako zveckanje, odnosno tremolo).

Sviranje na ritmičkim instrumentima vrlo je važno u početnoj nastavi solfeđa. Upotreba ovih instrumenata omogućava **izvođenje i doživljaj pulsa i njegove ravnomjernosti**, što predstavlja jedan od osnovnih zadataka u početnoj nastavi solfeđa. Zbog značaja individualnog i kolektivnog sviranja potrebno je primijeniti posebne metodičke postupke u ovom obliku rada. Uspjeh zavisi od pripreme učenika, organizacije rada, izbora sadržaja i načina njegove obrade. Interpretacija se u početnom sviranju postavlja samo do granica mogućnosti izvođača, odnosno učenika. Izvođenje je često ograničeno brzinom kojom učenici mogu izvoditi pokrete potrebne da bi se dobio zvuk na određenom instrumentu, te se stoga u početnoj nastavi najviše zastupljen tempo u rasponu od umjereno laganog do umjereno brzog.

Na ritmičkim instrumentima izvode se ritmičke linije brojalice i različitih ritmiziranih tekstova, ali isto tako i pratnja prilikom pjevanja pjesama. Sviranje je poželjno pripremiti izvođenjem ritmičkih motiva na različite načine: pljeskanjem dlanom o dlan, udaranjem dlano-

vima o klupu ili koljena, udaranjem nogama o pod i sl. Ove su radnje potrebne kako bi učenik kroz pokret sopstvenog tijela osjetio puls jedinice brojanja. Na početku se preporučuje odvojeno vježbanje određenih grupa instrumenata, a tek kasnije zajedničko muziciranje svih grupa. Prije muzičkog opismenjavanja sviranje na dječijim instrumentima uči se po sluhu, slušajući i gledajući nastavnika, te imitirajući njegove radnje. Takođe, već od prvih školskih dana učenici se navikavaju da prate grafički prikaz ritmičke ili melodijske linije, te na osnovu simbola zaključuju kako treba svirati. Ritmičke dionice treba da budu jednostavne kako bi ih učenici lako shvatili, pamtili i reprodukovali. Na različitim ritmičkim instrumentima mogu se izvoditi: puls jedinice brojanja, ritmička linija brojalice ili pjesme, naglašeni ili nenaglašeni djelovi takta, ritmički ostinato i različiti zvučni efekti.

Ispod svake brojalice prikazane u udžbeniku naznačen je instrument iz sastava Orfovog instrumentarijuma pogodan da se na njemu izvede ritmička linija te brojalice. Prilikom izbora instrumenta rukovodile smo se idejom da se instrumenti uvode po principu od lakšeg ka težem, a takođe i time da budu u skladu s ritmičkom linijom koju treba izvesti i efektom koji treba ostvariti. Međutim, ovo treba shvatiti kao prijedlog – ukoliko škola ne raspolaze odgovarajućim instrumentom, nastavnik može predloženi instrument zamijeniti nekim drugim, vodeći računa da bude srodan po karakteristikama. Takođe, u cilju razvoja ljubavi prema muziciranju, podsticanju kreativnosti i mašte, nastavnik može dopustiti da učenik svira na instrumentu koji mu se najviše dopada.

Nakon ovladavanja sviranjem na nekoliko različitih instrumenata, moguće je za odabrane pjesme osmisliti aranžman koji se izvodi na instrumentima Orfovog instrumentarijuma. Kako bismo olakšali nastavnicima i sugerisali im na koji način može da se osmisli neki aranžman, na kraju priručnika dato je nekoliko aranžmana. I njih treba shvatiti samo kao prijedloge – nastavnik će u skladu sa mogućnostima učenika u odjeljenju aranžman pojednostaviti, ili će ga, dodavanjem još nekih dionica, učiniti zahtjevnijim. Pratnja za odabranu pjesmu može biti izvedena na jednom ili više instrumenata istovremeno, što zavisi od sposobnosti grupe sa kojom nastavnik radi.

Ukoliko nastavnik procijeni da su njegovi učenici sposobni da izvedu aranžman koji predviđa više različitih dionica istovremeno na različitim instrumentima iz sastava, onda se savladavanje sviranja brojalice ili pjesme odvija na sljedeći način:

- U *uvodnom dijelu* časa brojalicu treba izvesti uz pokrete kojim se učvršćuje osjećaj za jedinicu brojanja – najbolje koraćanje (ukoliko je dvodjelna ili četvorodjelna mjera u pitanju), ili okret, njihanje (ako je mjera trodjelna).
- U *centralnom dijelu* časa potrebno je učenike podijeliti u grupe. Pri tome je potrebno voditi računa o ujednačenosti u pogledu muzičkih sposobnosti učenika. Sa svakom grupom pojedinačno se uvježbava određena ritmička dionica, uz obavezno izgovaranje brojalice ili pjevanje pjesme. Ključnu ulogu naravno ima nastavnik, koji je dužan da izvede sve dionice na odabranom ritmičkom instrumentu uz pjevanje, ili izgovaranje teksta brojalice. Učenici posmatraju nastavnika, imitiraju ga i na taj način uče.
- U *završnom dijelu* časa, kada su sve grupe dobro savladale svoje dionice, nastavnik postepeno spaja grupe dok sve ne budu uključene u izvođenje određenog aranžmana (Stojanović, 1996, 76).

U udaraljke sa zvukom određene visine ubrajaju se timpani, kao i melodijski instrumenti s pločicama: metalofon, ksilofon i zvončiči¹⁵.

Metalofon je melodijski instrument čije su metalne pločice smještene na mali drveni sanduk koji ima funkciju rezonatora. Kao dječiji instrument, raspolaže samo tonovima C-dur ljestvice od c1 do c2. Ton se dobija udarom palice po pločici.

Metalofon ima veoma važnu ulogu u razvoju melodijskog sluha učenika. Preporučljivo je da učenici po sluhu traže tonove poznate pjesme, jer to doprinosi snažnom razvoju melodijskog sluha. Za početni uzrast veoma je zanimljivo i sviranje na melodijskim instrumentima po grafičkom prikazu. U udžbeniku se nalazi uputstvo kako treba obilježiti pločice metalofona odgovarajućom bojom¹⁶. Boje se na pločicama metalofona podudaraju s bojama simbola za osnovne tonove koje će učenici pratiti iz grafičkog prikaza u udžbeniku. Sviranje, a i pjevanje po grafičkom prikazu obezbijediće povezivanje visine tona s njegovim imenom, a kasnije i s njegovom pozicijom u linijskom sistemu. Metalofon ima prevashodno melodijsku ulogu jer se u početnoj fazi muzičke nastave od učenika očekuje da na metalofonu svira poznate melodije, odnosno pjesme. Sviranje na metalofonu veoma je značajno u procesu postavke osnovnih tonskih visina, te se preporučuje da se pjesme modeli za postavku tonskih visina obavezno sviraju na metalofonu (izuzetak čine samo one pjesme kod kojih ambitus obuhvata ton h iz male oktave, s obzirom na to da je taj ton nemoguće izvesti na dječijem metalofonu).

Pri sviranju na metalofonu mogu se koristiti jedna ali i dvije, pa čak i više palice, ali se u početnoj nastavi u ranom školskom uzrastu koristi samo jedna. Dinamičko nijansiranje i artikulacija melodijske linije kod instrumenata s pločicama, gotovo je nemoguće. Jedan od posebnih efekata je glisando koji se izvodi brzim prevlačenjem palice preko pločica. S obzirom na dug zvuk metalofona, ukoliko se njegovo trajanje želi skratiti, pločice se pritiskom druge ruke prigušuju.

Orfovom instrumentarijumu često se pridružuju i duvački instrumenti. U melodijske duvačke instrumente ubrajamo: frulice, blok-flaute i melodike¹⁷.

Frulica je izvođački najzahtjevniji instrument iz sastava Orfovog instrumentarijuma. Međutim, po trajnosti zvuka, dinamičkom i artikulacionom oblikovanju melodije, ona ima prednost nad ostalim instrumentima iz ovog sastava. Frulica je drveni instrument. S obzirom na veliku rasprostranjenost ovog instrumenta u gotovo svim zemljama svijeta, postoji ih više

15 Od navedenih instrumenata, ovim udžbenikom je predviđena upotreba metalofona, kao najpo-desnijeg i najdostupnijeg .

16 Ovakav pristup preuzet je iz *Muzičkog bukvara* Zorislave Vasiljević jer se autorski tim ovog udžbenika u potpunosti slaže sa metodičkim postupcima i rješenjima koje je u svojim publikacijama prezentovala pomenuta autorka. Takođe su zadržane iste boje kao simboli određene osnovne tonske visine zbog mogućnosti da neko od naših učenika bude u prilici da koristi *Muzički bukvar* navedene autorke, čime želimo izbjeći nesporazum u vezi s bojom kojom se označava određeni ton. Uz pomoć nastavnika ili roditelja učenici će isjeći kružice kolaž papira u određenim bojama i zalijepiti ih na pločice metalofona, prateći uputstva iz udžbenika.

17 Ovim udžbenikom predviđeno je sviranje na frulicama i melodikama.

vrsta. Najčešće su one koje na prednjoj strani cijevi imaju šest ili sedam rupica, dok se na zadnjoj strani cijevi nalazi još jedna. Ton se dobija uduvavanjem vazduha kroz otvor i cijev instrumenta. Frulica se drži tako što prve tri rupice pokrivaju prsti lijeve ruke, a rupicu s donje strane pokriva palac. Preostale rupice pokrivaju prsti desne ruke. Otvaranjem i zatvaranjem rupica mijenja se dužina vazdušnog stuba i dobijaju se tonovi različite visine. Rupice na frulici daju osnovni niz C-dur ljestvice (c1–c2) koji je za sviranje melodija u početnom uzrastu sasvim dovoljan. Međutim, preduvavanjem opseg frulice može se produžiti i do c3. Sviranje na frulici posebno je pogodno i poželjno za učenike koji pokazuju afinitet ka sviranju nekog duvačkog instrumenta.

Melodika ima raspored bijelih i crnih dirki kao kod klavira, pa je na njoj moguće svirati melodije u svim tonalitetima. Ton nastaje treperenjem metalnih jezičaka do kojih se duvani vazduh propušta pritiskom na odgovarajuće tipke. Ovakav način stvaranja zvuka donekle je mehanički i automatski, što predstavlja veliku olakšicu za izvođača. Dobijeni ton je ravan, oštar i glasan. Sviranje na melodikama mnogo je jednostavnije nego sviranje na frulicama, što melodiku čini pogodnijom za korišćenje u amaterskim ili dječijim sastavima.

Ukoliko komplet instrumenata Orfovog instrumentarijuma nije potpun, ili je broj instrumenata nedovoljan za sve učenike u odjeljenju, učenici, u saradnji sa nastavnicima i roditeljima, mogu sami napraviti neke od tih instrumenata. Na taj način dodatno će se pospješiti razvoj kreativnosti i mašte, a praksa pokazuje da učenici vrlo rado sviraju na instrumentima koje sami osmisle i naprave. Evo nekoliko prijedloga:

- Zvečke se mogu napraviti od plastičnih flašica različitih veličina i oblika, koje mogu biti više ili manje napunjene kamenčićima, pijeskom, zrnevljem – učenici sami mogu istraživati i odlučiti koji zvuk im se najviše sviđa. Flašice se na različite načine mogu ukrasiti, pa tako svaki instrument postaje unikat, lična tvorevina učenika.
- Štapići se mogu napraviti od varjače ili bilo kod drugog drveta. Potrebno je isjeći dva jednaka komada dužine oko 20 cm, a krajeve štapića treba zaobliti šmirgl-papirom ili turpijom.
- Triangl se može napraviti od čelične šipke koja se savija u trougao, s jednim otvorenim uglom. Od istog materijala treba napraviti i šipku kojom se udara o instrument (15–20 cm). Za jedan ugao instrumenta vezuje se najlonski konac, kako bi instrument slobodno visio o kažiprstu lijeve ruke ili na posebnom stalku.
- Činele nije jednostavno napraviti, ali njihov zvuk mogu dočarati dva ravna metalna kuhinjska poklopca.

Sviranje na instrumentima Orfovog instrumentarijuma omogućava djeci da vrlo brzo čuju rezultate svog rada i da uživaju u zajedničkom muziciranju. Zvučna šarolikost čini ovaj instrumentarijum interesantnim za učenike osnovnoškolskog uzrasta. Njegovim se korišćenjem obezbjeđuje aktivnost učenika, i, što je najvažnije, obezbjeđuje se dodir učenika sa „živom“ muzikom, koja nastaje pred njima, što utiče na razvoj mašte, kreativnosti, stvaralačkih sposobnosti učenika, razvoj socijalnih vještina, kao i na sposobnost vrednovanja sopstvenih i tuđih dostignuća.

SLUŠANJE MUZIKE

Analizirajući nastavnu praksu u našim muzičkim školama, može se primijetiti da je slušanje muzike najmanje zastupljena aktivnost na časovima solfeđa. Ovakva situacija predstavlja paradoks jer se ipak radi o stručnoj – muzičkoj školi. Istina je da u početnoj fazi muzičke nastave ne možemo sa sigurnošću znati ko će od učenika nastaviti svoje muzičko školovanje i možda odabrati muzičku profesiju za svoj životni poziv, a ko će odustati možda već poslije prve školske godine. Bez obzira na to, potrebno je da se učenik već na samom početku svog muzičkog školovanja upozna s nekima od najvrednijih djela klasične muzike, da kontinuirano bude u kontaktu s tim djelima, odnosno da ih sluša. Zbog toga je u sadržaju udžbenika slušanje muzike predviđeno kao obavezna aktivnost. Naravno, ovdje se radi o analitičkom slušanju, aktivnosti koju nastavnik pažljivo isplanira i koja uvijek ima jasno određen cilj.

S ciljem da učenici slušno opažaju, te na osnovu sopstvenog doživljaja i iskustva razumiju programom predviđene muzičke pojmove, odabrali smo određene odlomke iz muzičkih djela, koji predstavljaju primjere čijim će slušanjem učenik sam uočiti određenu pojavu, moći nakon slušanja da o toj pojavi ili pojmu razgovara, zapamti odlomak iz kompozicije i prepozna ga prilikom ponovnog slušanja. Takođe smo za upoznavanje muzičkih instrumenata koji su predviđeni programom odabrale zanimljive i upečatljive odlomke numera koje će doprinijeti lakšem i bržem zapamćivanju zvučnih boja ovih instrumenata. Iako smo za svaku kompoziciju navele njen naziv, kao i ime kompozitora koji je komponovao, u radu s najmlađim uzrastom ne treba insistirati na zapamćivanju ovih podataka. Nastavnik će nakon slušanja saopštiti naziv kompozicije i ime kompozitora, ali ne treba da insistira da to učenici obavezno i zapamte.

Sve odabrane muzičke primjere moguće je poslušati uz pomoć savremene tehnologije: upotrebom QR kodova, koji se nalaze na odgovarajućim mjestima u udžbeniku, omogućen je lak i jednostavan pristup svakoj numeri. Na času će slušanje primjera skeniranjem koda omogućiti nastavnik, a kod kuće – neko od starijih ukućana. Dužina odlomaka ne prelazi 2,5–3 minuta, što je u skladu s vremenom usmjerene pažnje učenika ovog uzrasta.

Poželjno je da se jedna ista kompozicija sluša nekoliko puta u toku školske godine. Poznati muzički pedagog Suhomlinski preporučuje da broj kompozicija koje se slušaju ne treba da bude više od dvije mjesečno, ali da u vezi sa svakom od njih treba sprovoditi veliki vaspitni rad čiji je cilj da probudi kod djece interesovanje i želju za stalnim slušanjem, kao i da kod svakog ponovnog susreta s kompozicijom koju su već slušali otkrivaju novu ljepotu (Suhomlinski, 1974). Važno je insistirati na kvalitetu samog slušanja, usmjeravati pažnju i razvijati sposobnost koncentracije i usmjerene volje, a ne težiti ka što većem broju preslušanih kompozicija. Takođe, u skladu sa uzrastom učenika, potrebno je učenicima dozvoliti da na različite načine reaguju na muziku. Stoga ne preporučujemo mirno sjedenje u klupi za vrijeme slušanja, naprotiv – zalažemo se za slušanje muzike koju će učenik pratiti svojim spon-tanim pokretom, bilo samo nekih djelova tijela (cupkanjem, njihanjem, pokretima ruke), bilo čitavim tijelom – igrom, plesom, koračanjem i slično. Samo na taj način probudićemo kod učenika želju da ponovo slušaju određenu kompoziciju, motivisaćemo ih i slušanje muzike učiniti zabavnim, što treba da omogući razvijanje ljubavi prema muzici i potrebe da se muzika što više sluša.

Svakom aktivnošću u vezi sa slušanjem muzike pažljivo rukovodi nastavnik. To znači da će nastavnik prije svakog slušanja usmjeriti pažnju učenika na npr. tempo, dinamiku, slušno prepoznavanje instrumenta, opažanje karaktera i raspoloženja koje kompozicija opisuje i slično. Svrha svakog slušanja muzike jeste razgovor koji uslijedi o onome što se slušalo. Važno je napomenuti da u ovoj fazi muzičke nastave ne postoje tačni i pogrešni odgovori – nije važno da li je učenik prepoznao životinju koja se krije u nazivu kompozicije, bitna je emocija koju učenik ispoljava i njegov lični doživljaj, koji kod svakog učenika može biti različit. Uloga nastavnika jeste da ohrabruje razgovor o tim emocijama. Razgovor o odslušanom dovodi do zaključaka preko kojih će se vršiti kasnija uopštavanja i sistematizacija.

Pored pokreta, koji je osnov za doživljaj muzike u ovom periodu, doživljaj nakon slušanja muzike može biti iskazan i likovno – bojom, linijom, crtežom. U tom smislu, potrebno je ohrabrivati učenike da ono što su čuli predstave služeći se različitim sredstvima likovnog izraza. Na taj način doprinosimo razvoju kreativnosti i mašte, a što su bitni preduslovi uspješnog učenja, ma o kojoj oblasti znanja da se radi.

Iako se u početnoj nastavi solfeđa izbjegavaju domaći zadaci, jedan od zanimljivih zadataka može biti da učenik kod kuće sam presluša kompoziciju koja je slušana na času, te da osmisli pokret uz muziku, ili crtežom predstavi svoj doživljaj. Sve kreacije treba jednako pohvaliti, jer na taj način kod učenika razvijamo potrebno samopouzdanje, oslobađamo ga treme i navikavamo ga na javne nastupe.

MUZIČKO-DIDAKTIČKE IGRE

Jednu od novina u predmetnom programu za prvi razred Orfov instrumentarijum – Muzička početnica predstavlja i učenje kroz igru i pokret. Zbog toga smo u sadržaj udžbenika uvrstile i nekoliko muzičkih igara, koje imaju za cilj da se učenici kroz zabavu i razonodu upoznaju sa nekim muzičkim pojmovima, dožive određene muzičke pojave, kroz spostveno iskustvo usvoje određena muzička znanja. Metode rada koje podrazumjevaju učenje kroz igru i pokret u našim muzičkim školama nijesu do sada bile mnogo zastupljene, ali se nadamo da će postati redovna praksa u početnoj muzičkoj nastavi.

Igra ima veliki značaj u dječijem razvoju i učenju. Ona predstavlja glavnu liniju razvoja u predškolskom uzrastu, kao i u početnom školovanju. U igri se obično koriste različiti rekviziti koji kod učenika bude interesovanje za učenje. Kroz igru dijete može pokazati i neprestano razvijati svoju kreativnost.

Niče¹⁸ je za simbol stvaralaštva i kreativnosti uzeo dijete. Interesantno je da se sve sposobnosti djeteta razvijaju sa uzrastom, osim kreativnosti. Istraživanja su pokazala da su u crtanju, spontanim i kolektivnim aktivnostima, kao i u simboličkom izražavanju mlađa djeca superiornija od starije. Mlađe dijete globalno shvata svijet, pa lakše može da dođe do neobičnih i originalnih veza. Razvoj kreativnih sposobnosti je sve do sedme godine brži od razvoja opšte inteligencije. Međutim, polaskom u školu, krivulja opšte inteligencije postepeno nadilazi krivulju kreativnosti (Petrović, 2011).

18 Fridrih Niče (Friedrich Nietzsche) (1844–1900), njemački filozof, filolog i psiholog.

Među autorima koji u igri vide ključ suštinskog učenja ističe se Džeromi Bruner¹⁹, koji zastupa stanovište da bi funkcija igre trebala da „smanji pritisak impulsa i podsticaja, te da omogućiti da otpočne suštinsko učenje tj. učenje motivisano iznutra, kada samo dijete želi da uči” (Matović, 2012, 150).

Igra djeluje na razvoj djeteta u najširem smislu: od značaja je za razvoj simboličkih i intelektualnih funkcija. Ona predstavlja izraz dječijih želja, interesovanja i iskustava, a prate je osjećaji zadovoljstva i oduševljenja. Igra je saznajna aktivnost djeteta i zato je neophodno da se uvede u proces muzičke pedagogije od samog početka. Sloboda pokreta prvi je oblik dječije slobode i uslov za razvoj drugih sposobnosti. Pokretom dijete komunicira, njime uspijeva da izrazi svoje želje, ideje, zamisli. Da je igra od izuzetne važnosti za razvoj djeteta, govore i brojni psiholozi koji ističu da je terapija igrom neophodna kod djece koja pate od emotivnih stresova, trauma i drugih psihičkih problema (Petrović, 2011). Dijete je potrebno neprestano ohrabrivati – nikako ga ne treba plašiti i sputavati jer će u tom slučaju ono imati uzdržane i slabije pokrete. U kontekstu muzičke nastave treba imati u vidu da suština nije postizanje vrhunske motoričke vještine, nego pokretanje fizičkih i mentalnih osobina učenika koje učestvuju u učenju.

Muzička igra je najspontaniji način kroz koji dijete izražava svoje muzičke sposobnosti, osjećaj za ritam, melodiju i tekst, i, naravno, kreativnost. Izbor muzičkih igara mora biti u skladu s uzrastom i sposobnostima učenika, kao i obimom glasa.

Istraživanja pokazuju da na predškolskom uzrastu treba koristiti integraciju auditivnog, vizuelnog, kinestetičkog i taktilnog učenja, koje se najbolje sprovodi upravo korišćenjem muzičkih igara. Svaka igra se koristi za savladavanje više muzičkih parametara, koji spajanjem čine cjelinu. Muzičke igre predstavljaju prirodni put ka učenju muzike, te se obrazovni cilj lakše postiže, jer su sredstva zabavna. Kroz igru dijete razvija timsko iskustvo, socijalne vještine i sposobnost za saradnju, kao i poštovanje tačno određenih pravila (Petrović i Milanković, 2011).

Najčešći oblik rada jeste grupni, mada se u nastavi primjenjuju svi organizaciono-metodski oblici rada (frontalni, grupni, u parovima i individualni). Individualni način rada najčešće se primjenjuje u radu s nesigurnom, stidljivom i manje nadarenom djecom (Trakilović, 1998). Uopšteno posmatrajući, igre se izvode uglavnom kolektivno s različitim rasporedom uloga. Na samom početku nastavnik razgovorom i nekim očiglednim sredstvom treba da probudi interesovanje djece za novu igru. Nakon toga izvodi igru uz pjevanje. Igra se prvo uči s manjom grupom sposobnijih učenika, a ostali ih posmatraju i na taj način uče. Nove, teže pokrete nastavnik prethodno treba da nauči s učenicima.

Muzičko-didaktičke igre razvijaju osnovne muzičke sposobnosti učenika: osjećaj za muzički ritam, melodijski sluh, glasovne sposobnosti, muzičko pamćenje itd. One omogućavaju učenicima da nesvjesno savladaju brojne ritmičko-melodijske pojave kroz igru, koje će se kasnije obrađivati na nastavi solfeđa prilikom muzičkog opismenjavanja. Kroz igru dijete tijelom lako i prirodno prihvata muziku i osnovne elemente njene strukture – tempo,

19 Džeromi Bruner (Jerome Bruner), američki psiholog.

.....

karakter, metričko grupisanje, akcenatsku strukturu, fraziranje, dinamiku, ritmičke obrasce, melodijsku konturu.

Muzičke igre mogu se grupisati u igre s pjevanjem, igre uz instrumentalnu pratnju i muzičke dramatizacije.

U početku se izvode igre sa glasovima i slogovima, zvučnim i ritmičkim strukturama (brojalice, brzalice), a zatim se uvode igre koje imaju semantički logičan tekst (pitalice, zagonetke, doskočice). Muzičke igre su značajne jer utiču i na razvoj govornih i muzičkih sposobnosti, razvoj ritma i ritmičkog pokreta, na razvoj estetskog vaspitanja, a takođe obogaćuju intelekt djece i doprinose razvoju svestrane ličnosti. Kroz igru se mogu uvesti i osnovni pokreti koji su potrebni za sviranje na instrumentima Orfovog instrumentarijuma²⁰. Počinje se od pljeskanja dlanom o dlan, udaranjem dlanom o klupu, kretanja u mjestu, koračanjem uz brojalice i sl.

Igre s pjevanjem su kolektivne. Melodija pjesme uz koju se igra odvija uglavnom je jednostavna, djeci pristupačna i lako pamtljiva. Ove igre obuhvataju različite ritmičke pokrete i izvode se bez instrumentalne pratnje. Najčešće oponašaju radnje s kojima se učenik susreće u svakodnevnom životu – opisuju prirodu i svijet životinja. Raznim ritmičkim pokretima ilustruje se sadržaj teksta pjesme. Metodski postupak za obradu ovakve igre isti je kao za obradu pjesme po sluhu. Pjesmu koja prati određenu igru potrebno je prethodno dobro naučiti u smislu intonativne i ritmičke preciznosti i memorisati. Zatim nastavnik sam demonstrira igru vodeći računa da ga svi učenici u odjeljenju dobro vide. Naizmjenično se u igru uključuju grupe učenika. Pokret obezbjeđuje da se u samom nastavnom procesu dobije na dinamici časa, ali je potrebno obratiti pažnju na kvalitet pjevanja – pri istovremenom pjevanju i izvođenju pokreta djeca se zamaraju, otežano dišu, pa je poželjno da učenici budu podijeljeni u grupe, koje će naizmjenično pjevati, odnosno izvoditi pokrete. Takođe je neophodno stalno kontrolisati tačnost intonacije, kao i voditi računa o tome da tempo ne trpi promjene (da se ne ubrzava ili ne usporava). Pored toga što doprinose razvoju osjećaja za ritam, kao i svih kategorija muzičkog sluha učenika, igre s pjevanjem doprinose i razvoju dječijih stvaralačkih sposobnosti jer pružaju mogućnost da dijete samo osmisli neki pokret.

Igre uz instrumentalnu pratnju izvode se uz pratnju nastavnika na jednom instrumentu ili uz pratnju dječijih instrumenata Orfovog instrumentarijuma. Mogu se izvoditi i uz numere preporučene u udžbeniku, a dostupne skeniranjem QR koda. Živo izvođenje muzičke pratnje pogodnije je zbog lakšeg uvježbavanja pojedinih djelova igre. Prije usvajanja pokreta djeca moraju dobro upoznati određenu kompoziciju, njen muzički tok i tempo (Trakilović, 1998, 50).

Muzičke dramatizacije za djecu predstavljaju jedan od najomiljenijih oblika muzičkih igara. To su složene igre u kojima se kombinuje pripovijedanje i pjevanje, ples i instrumentalna

²⁰ I sam Karl Orf se zalagao za učenje kroz igru. On je u svakoj prilici naglašavao „da se prilike za njegovanje potencijala za povezivanje duha, tijela i uma ne smiju zapustiti u ranoj dobi, smatrajući da se upravo tada otvara mogućnost da djetetov potencijal nikada ne bude u potpunosti razvijen (Matović, 2012, 149). Orf smatra da je igra „veoma značajno društveno iskustvo učenja u kojem djeca koriste maštu da bi svom okruženju dala značenje.“ (Matović, 2012, 151).

muzika. Učenici vole da izvode uvježbane pokrete i raznolike koreografije jer se tako osjećaju kao važan dio kolektiva. Za muzičku dramatizaciju nije neophodno da učenik ima prethodno iskustvo. Svaki nastavnik može sam osmisliti muzičku dramatizaciju za koju će odabrati adekvatnu muziku, a zatim navesti učenike da improvizuju pokrete. Nastavnik će sugerisati pokrete koji najviše odgovaraju muzici, a zatim ih uvježbavati sa cijelim razredom. Osnovu dramatizacije čini priča koju treba pažljivo odabrati i sa čijim se sadržajem učenici najprije upoznaju. Uloge se ne uvježbavaju pojedinačno sa svakim učenikom, već ih sva djeca usvajaju ponavljanjem priče. Nastavnik treba da podstiče učenike da kroz pokret i glumu izražavaju svoja osjećanja, svoj lični doživljaj uloge. U pojedine djelove dramatizacije uvodimo muziku, tj. pjesme koje su djeca ranije naučila pjevati ili kompozicije koje su već slušali, a koje se mogu povezati sa pričom. Takođe je moguće uključiti i sviranje na dječijim instrumentima. Dramatizacija se svakako dijeli na segmente, tj. scene, koje se postepeno uvježbavaju, a zatim spajaju u manje ili veće cjeline. Učenike je potrebno ohrabrivati da improvizuju pokrete, a, ukoliko se dramatizacija prikazuje u okviru školske priredbe, osmišljavaju se kostimi i dekoracija. Cilj muzičkih dramatizacija jeste razvoj izražajnog govora, lijepog pjevanja i usaglašavanja pokreta kroz muziku. Sva će djeca rado učestvovati u svim aktivnostima pripreme i realizaciji muzičke dramatizacije.

S obzirom na to da temelj ovog udžbenika čini tradicionalna muzika Crne Gore, pjesme prikazane u udžbeniku mogu poslužiti nastavnicima kao primjeri za igre koje će sami osmisliti, koristeći najjednostavnije korake naše folklorne tradicije (npr. koraci u otvorenom i zatvorenom kolu i sl.), ali i imitirajući i oživljavajući narodne običaje pokretom i glumom na osnovu prikazanih tekstova pjesama.

U udžbeniku za prvi razred muzičke škole prikazano je više muzičkih igara. Moguće ih je prilagođavati pojedinačnim grupama, pojednostavljivati ih, ili ih, dodavanjem novih elemenata, učiniti složenijim. Važno je da budu često zastupljene u nastavnom procesu, jer se time obezbjeđuje zainteresovanost učenika, njihova aktivnost, podstiče se razvoj pažnje i koncentracije. Predloženi postupci mogu poslužiti i kao inspiracija nastavnicima da sami osmišljavaju slične igre.

Muzička igra *Prepoznaј: Čiji telefon zvoni* ima za cilj razvoj muzičke memorije, pažnje i koncentracije. U početku se odabere nekoliko učenika (na primjer tri), i svakom učeniku nastavnik dodjeljuje kraći melodijski motiv, koji svira na klaviru, metalofonu, melodici ili frulici, a koji predstavlja zvono telefona. Nastavnik izvodi odabranu melodiju, a ostatak odjeljenja ima zadatak da prepozna „čiji telefon zvoni“. Jednostavnije motive odabrani učenici mogu izvoditi i pjevanjem. Postepeno se u igru uvodi što veći broj „telefona“, odnosno veći broj melodija koje je potrebno zapamtiti i prepoznati. Igra se može odvijati i u obrnutom smjeru – nastavnik postavlja zadatak da učenici svi zajedno ponove melodiju telefona određenog druga ili drugarice. Tada postavlja zadatak: Hajde da svi zajedno otpjevamo kako zvoni Jelenin/Markov/Mirsadin/Ivanov telefon.

Muzička igra *Ko je na vratima?* ima za glavni cilj razvoj osjećaja za muzički ritam. Manja grupa učenika (3 –5) dobija svoje kratke ritmičke motive, koje je potrebno izvesti kucanjem olovkom o klupu, ili na nekom ritmičkom instrumentu Orfovog instrumentarijuma, oponašajući kucanje na vratima. Ostatak odjeljenja pažljivo sluša i pamti motive. Zatim se svi

okreću leđima, a odabrani učenici kucaju. Cilj je da se pogodi ko kuca. I ova igra može da ima zadatak da učenici svi zajedno ponove kako je kucao određen drug ili drugarica.

Muzička igra *Mi smo metalofon!* ima za cilj razvoj intonativne preciznosti. Nastavnik odabira nekoliko učenika i zadaje pojedinačno svakom učeniku jednu tonsku visinu koju treba da zapamti i izvede pjevajući solmizacijom. Osmišljavajući logične melodijske cjeline, nastavnik izabere redosljed kojim će pozivati učenike da pjevaju svoje zapamćene tonove. Nastaju kraće logične melodijske linije, koje svi učenici mogu zajedno ponoviti ili „zapisati“, koristeći se bojama kao simbolima za određenu tonsku visinu. Kako se broj usvojenih tonova povećava, povećava se i broj učenika za ovu igru.

Za muzičku igru *Stvaramo melodiju po grafičkim slikama!* potrebno je da nastavnik pripremi krugove ili kvadrate u bojama osnovnih tonova (po nekoliko iste boje). Učenici se dijele u nekoliko grupa, svaka grupa slaže krugove ili kvadrate željenim redosljedom, a onda zajedno pjevanjem izvode nastalu melodiju. Melodija se može izvesti i na metalofonu ili na nekom drugom melodijskom instrumentu Orfovog instrumentarijuma. Igra prvenstveno ima za cilj razvoj kreativnosti, mašte i dječijeg muzičkog stvaralaštva, ali i intonativne preciznosti.

Muzička igra *Zeko pleše* ima za cilj razvoj motornih sposobnosti učenika. Djeca uz pjevanje izvode pokrete koji prate tekst pjesme. Potrebno ih je rasporediti u parove, tako da budu okrenuti jedno prema drugom. Izvođenjem ove igre djeca nesvjesno stiču predstavu o dvodjelnom taktu i ravnomjernom pulsu jedinice brojanja. Pokrete treba izvoditi i uskladiti s tekstom pjesme.

Muzička igra *Oko drveta* izvodi se uz pjevanje, a ima za cilj doživljaj složenog osminskog takta, kao i utvrđivanje durskog trozvuka koji se nalazi na početku pjesme. Osim toga, kroz izvođenje ove igre se učvršćuje i tonično-dominantni odnos. Pokrete treba izvoditi i uskladiti prema tekstu pjesme. Djeca su raspoređena ukrug (ne drže se za ruke) i pokazuju kako se određena radnja radi. Ravnomjernim njihanjem, ili koračanjem, pri čemu se na jedan korak izvode tri osmine, uz pjevanje, kroz pokret doživljavaju 6/8 takt.

U nastavnom procesu treba što više koristiti različite igre, jer se samo kroz igru ispoljavaju sve osobine kreativne, stvaralačke ličnosti djeteta. Tako se učenje doživljava kao igra, a čitav se nastavni proces odvija u zanimljivoj i dinamičnoj atmosferi.

OPŠTI MUZIČKI POJMOVI PREDVIĐENI PREDMETNIM PROGRAMOM

Predmetnim programom predviđeno je da se u toku prve godine učenja u muzičkoj školi upoznaju određeni muzički pojmovi, kao i neki klasični i narodni muzički instrumenti. S obzirom na to da se radi o najmlađem uzrastu, sve predviđene pojmove učenik upoznaje na osnovu svog iskustva, slušanjem i izvođenjem, te samostalnim zaključivanjem o karakteristikama određenog pojma ili instrumenta. U radu s ovim uzrastom apsolutno je potrebno suzdržati se od bilo kakvih definicija; sva znanja treba da proisteknu iz samostalnog

izvođenja, razgovora nastavnika i učenika, komentarisanja ilustracija, slušanja muzičkih primjera i razgovora o njima. Pojmovi kao što su: muzika, zvuk, ton, pjevanje, sviranje i slušanje predstavljeni su u udžbeniku odgovarajućom ilustracijom; gledajući ilustraciju, kao i na osnovu razgovora sa nastavnikom, učenik zaključuje da je zvuk sve što čujemo; da je ton zvuk koji nastaje kada sviramo ili pjevamo; da muzika nastaje sviranjem i pjevanjem, a da je doživljavamo slušanjem, itd. Upoznavanje muzičkih instrumenata, s ciljem da se kod učenika razvija sposobnost razlikovanja zvučnih boja, treba da bude na nivou vizuelnog prepoznavanja određenog instrumenta, kao i slušnog prepoznavanja njegove zvučne boje. Aktivnosti vezane za upoznavanje muzičkih instrumenata imaju za cilj i da učenike, koji se još nijesu jasno opredijelili za dalje učenje sviranja na određenom instrumentu, upoznaju i zainteresuju za neki od instrumenata. Poželjno je da u ovim aktivnostima učestvuje izvođač (bilo da se radi o profesionalnom muzičaru – instrumentalcu, bilo o učeniku starijeg razreda), jer se na taj način obezbjeđuje veća aktivnost učenika, zainteresovanost i pažnja. U svakom slučaju, za upoznavanje zvučne boje svakog instrumenta (predviđenog programom) odabran je zvučni primjer koji se može čuti skeniranjem QR koda, koji se nalazi na odgovarajućem mjestu u udžbeniku, a čije će slušanje omogućiti doživljaj i pamćenje zvučnih karakteristika određenog instrumenta.

ARANŽMANI ZA ORFOV INSTRUMENTARIJUM

Na kraju priručnika nalazi se nekoliko aranžmana predviđenih za izvođenje na instrumentima Orfovog instrumentarijuma. Odlučile smo da to budu pjesme modeli za postavku osnovnih tonskih visina kako bi to doprinijelo dodatnom sigurnom i tačnom izvođenju, prepoznavanju i imenovanju tonova, a što predstavlja najteži i najvažniji zadatak početne nastave solfedo. Vodeće melodijske linije povjerene su metalofonu, ali mogu biti izvedene i na nekom drugom melodijskom instrumentu. Nastojale smo da po složenosti aranžmani odgovaraju izvođačkim sposobnostima učenika prvog razreda. Međutim, ukoliko nastavnik smatra da je grupa učenika koji čine odjeljenje spremna i na veće izvođačke poduhvate, može aranžman učiniti složenijim dodajući mu još neku dionicu instrumenta kojeg sam odabere. Vjerujemo da će neki od ovih primjera biti pogodni za izvođenje prilikom osmišljavanja programa za javne časove ili koncerte na kraju polugodišta ili školske godine. S obzirom na to da se u različitim školama raspolaže različitim, često neujednačenim sastavima ovih instrumenata, ove aranžmane nastavnici treba da shvate kao prijedloge – uvijek je moguće zamijeniti instrument predviđen aranžmanom nekim drugim instrumentom, vodeći pri tome računa o karakteristikama samog instrumenta i njegovim izražajnim mogućnostima. Iskustva u praktičnoj nastavi govore da djeca uživaju svirajući u ovim orkestrima, da rado vježbaju kako bi usavršila svoje sviranje, čime ih privikavamo na odgovoran odnos prema instrumentu i učimo ih da je potrebno redovno, strpljivo i pažljivo vježbanje.

MUZIČKI SADRŽAJI NAMIJENJENI SLUŠANJU

Nezaobilazni dio udžbenika čine muzički sadržaji predviđeni za slušanje, kako u školi tako i samostalno (kod kuće). Uz pomoć savremenih tehnologija, upotrebom QR kodova, omogućeno je da se brzo i lako dođe do određenih muzičkih primjera. Na taj način moguće je preslušati zvučne zapise svih pjesama koje se nalaze u udžbeniku, kao i odlomke određenih kompozicija. Svi QR kodovi smješteni su na odgovarajuća mjesta u udžbeniku, što omogućava odgovarajuću interakciju između grafičkog prikaza muzičkog sadržaja i njegove zvučnosti. Tako će učenici lako moći da preslušaju pjesme modele za postavku osnovnih tonskih visina, pjesme za postavku određene melodijske ili ritmičke pojave, odlomke iz kompozicija čiji je cilj upoznavanje instrumenta, kao i odlomke iz numera preko kojih opažamo i doživljavamo određena raspoloženja ili karakter. Na isti način dostupne su i kompozicije za prepoznavanje izvođača i izvođačkih sastava. Upotreba QR kodova treba da omogući bržu i lakšu dostupnost zvučnih sadržaja kako nastavniku u toku samog časa tako i učenicima i njihovim roditeljima kod kuće. Zahvaljujući savremenoj tehnologiji, cjelokupan zvučni materijal postaje dostupan učeniku i van učionice. Pošto se radi o osjetljivom uzrastu na kojem intonacija još nije stabilna, a vokalne su mogućnosti još uvijek ograničene, važno je osigurati da i samostalno pjevanje učenika kod kuće bude intonativno tačno i precizno. Zbog toga su sve pjesme, u različitim aranžmanima, dostupne preko QR kodova, kako bi učenik kod kuće bio u prilici da pjeva uz slušanje numere. Aranžmani su veoma različiti jer smo imali želju da učenik doživi bogatstvo različitih rješenja u aranžerskom smislu, čime će se obogatiti njegovo iskustvo, a uho i muzičko mišljenje navići na različite mogućnosti, te tako postati otvoreno i slobodno za razvoj sopstvene muzičke kreativnosti. Tako su i neke tradicionalne pjesme aranžirane na neočekivan i neobičan način, osmišljen da se učenicima prije svega dopadne, zainteresuje ih i drži stalno budnom njihovu pažnju.

Prilikom odabira kompozicija (odnosno njihovih odlomaka) predviđenih za slušanje vodile smo računa da to prije svega budu kompozicije čiji je karakter prilagođen uzrastu djece od 6 do 7 godina, da su razumljive i interesantne za slušanje. Važnu ulogu igra i sama dužina odlomka – kako je već ranije pomenuto, istraživanja pokazuju da pažnja djece u ovom uzrastu ne može biti aktivna duže od 2 do 3 minuta, pa su u skladu sa tim i odabrani ovi odlomci. Važno je napomenuti da ove odlomke treba odslušati nekoliko puta na času, o njima razgovarati i pratiti ih kreativnim aktivnostima (likovnim, fizičkim). Postoji uvriježeno mišljenje da je djeci ovog uzrasta bliža programska od apsolutne muzike, ali ovo je prije predrasuda nego li potvrđeno pravilo. Stoga se među prijedlozima nalaze primjeri i programske i apsolutne muzike. Nadamo se da će predloženi materijal za slušanje postati omiljena muzika za slušanje naših učenika ne samo na času, već kod kuće u porodičnom okruženju, a što treba da doprinese da slušanje kvalitetne muzike postane svakodnevna potreba, navika i zadovoljstvo.

NOTNI ZAPISI
BROJALICA

EN, DEN, DORE



En, den, do - re, du-bo-ko je mo - re, a u mo - ru ri - bi-ce, ma - le pla - ve gi - ri-ce.

*En, den, dore,
duboko je more,
a u moru ribice,
male, plave girice.*

ĐED VUK



Đed Vuk su-če brk. U-nuk Vuk mr-da kuk. Br-že su-či đe-de brk, br-že mr-daj Vu-če kuk!

*Đed Vuk suče brk.
Unuk Vuk mrda kuk.
Brže suci, dede, brk,
Brže mrdaj, Vuče, kuk!*

PAUN PASE

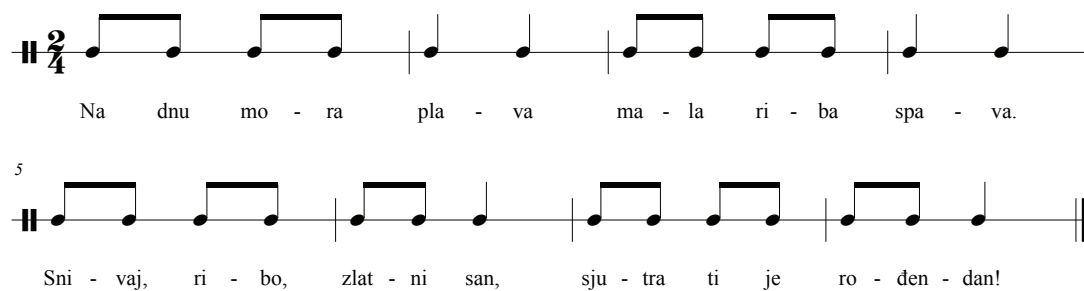
prema narodnoj iz Crne Gore



Pa - un pa - se, tra - va ra - ste, pa - u - ni - ću moj, pa - u - ni - ću moj.

*Paun pase, trava raste,
pauniću moj, pauniću moj.*

NA DNU MORA



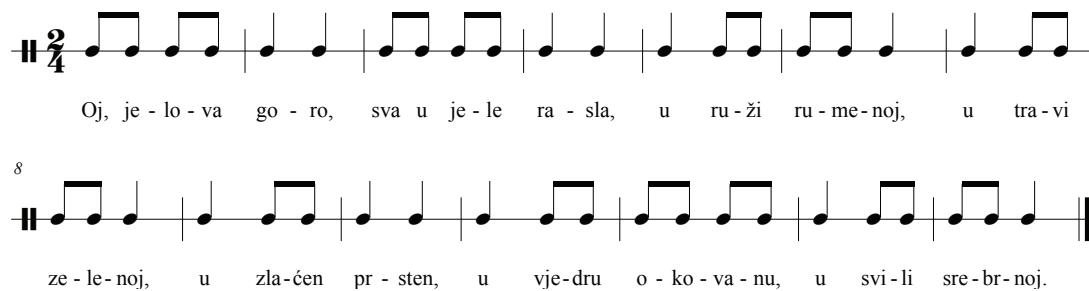
Na dnu mo - ra pla - va ma - la ri - ba spa - va.

5 Sni - vaj, ri - bo, zlat - ni san, sju - tra ti je ro - den - dan!

*Na dnu mora plava,
mala riba spava.
Snivaj, ribo, zlatni san,
sjutra ti je rođendan!*

OJ, JELOVA GORO

prema narodnoj



Oj, je - lo - va go - ro, sva u je - le ra - sla, u ru - ži ru - me - noj, u tra - vi

8 ze - le - noj, u zla - ćen pr - sten, u vje - dru o - ko - va - nu, u svi - li sre - br - noj.

*Oj, jelova goro,
sva u jele rasla,
u ruži rumenoj,
u travi zelenoj,
u zlaćen prsten,
u vjedru okovanu,
u svili srebrnoj.*

* *vjedro - otvoreni drveni sud za nošenje vode*

EN, DEN, DINI



En-den - di - ni, sa-va-ra-ka ti - ni sa-va-ra-ka ti-ka-ta-ka, e-lem-be-lem buf trif traf truf

En, den, dini, savaraka tini,

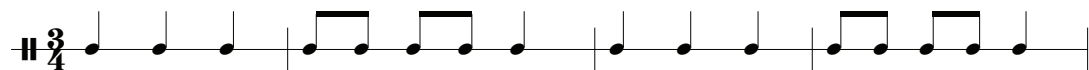
Savaraka, tika -taka

Elem, belem, buf,

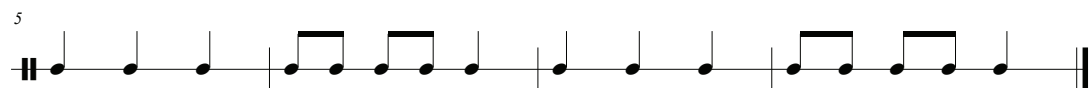
Trif, traf, truf.

JEN', DVA, TRI

V. Marković



Jen', dva, tri, pje - vaj - mo sad mi! Jen', dva, tri, svi - ra - će - mo svi.



Jen', dva, tri, ple - ši sa - da ti! Jen', dva, tri, sko - či - mo sad svi!

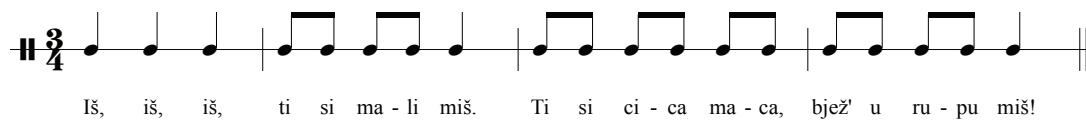
Jen', dva, tri, pjevajmo sad mi!

Jen', dva, tri, sviraćemo svi!

Jen', dva, tri, pleši sada ti!

Jen', dva, tri, skočimo sad svi!

IŠ, IŠ, IŠ



*Iš, iš, iš,
ti si mali miš.
Ti si cica maca,
bjež' u rupu miš!*



NOTNI ZAPISI
PJESAMA MODELA
ZA POSTAVKU
OSNOVNIH
TONSKIH VISINA

MILO MI JE POLJEM POGLEDATI

narodna iz Crne Gore

Musical notation for the song 'Milo mi je poljem pogledati'. It consists of two staves of music in 4/4 time, with a tempo marking of 84. The melody is written in treble clef. The lyrics are written below the notes.

Mi - lo mi__ je, mi lo mi__ je po ljem po gle da - ti.

5
Mi - lo mi__ je, mi - lo mi__ je po - ljem po - gle - da - ti.

*Milo mi je, milo mi je, poljem pogledati:
Cv'jetnu ružu, cv'jetnu ružu među cv'jetovima,
našu snašu, našu snašu među đeverima!*

MIRKO NEMIRKO

tekst i muzika: V. Marković

Musical notation for the song 'Mirko, Mirko, mamin je nemirko'. It consists of one staff of music in 4/4 time, with a tempo marking of 84. The melody is written in treble clef. The lyrics are written below the notes.

Mir - ko, Mir - ko, ma-min je ne-mir - ko, Mir - ko, Mir - ko ma-min je ne-mir - ko.

*Mirko, Mirko, mamin je nemirko,
Mirko, Mirko, mamin je nemirko.*

REDOM IDE REDICA

tekst i muzika: V. Marković

(prema narodnoj)

Musical score for the song "Redom ide redica". It is written in 2/4 time with a tempo marking of 72. The melody is on a single staff in treble clef. The lyrics are: "Re - dom i - de re - di - ca, sta - rom sva - tu zdra - vi - ca. Sta - ri sva - te, zla - to, to je te - bi da - to." The score includes a repeat sign at the beginning and a double bar line at the end.

*Redom ide redica,
starom svatu zdravica.
Stari svate, zlato,
to je tebi dato.*

REČE JEDNOM JEDAN SLON

tekst: A. Ćoso-Pamer

muzika: V. Marković i A. Ćoso-Pamer

Musical score for the song "Reče jednom jedan slon". It is written in 2/4 time with a tempo marking of 72. The melody is on a single staff in treble clef. The lyrics are: "Re - će jed - nom je - dan slon: „Že - lim uč' u a - vi - on, pa da le - tim pre - ko mo - ra sa dru - ži - nom ga - le - bo - va." The score includes a repeat sign at the beginning and a double bar line at the end.

*Reče jednom jedan slon:
„Želim uč' u avion,
pa da letim preko mora
sa družinom galebova."*

FALILA SE MARE RODU

narodna iz Crne Gore

$\text{♩} = 120$

Fa - li - - la se Ma - re ro - du

3

Da će si jat' zla - tom go - ru,

Detailed description: The image shows the musical notation for the song 'Falila se Mare rodu'. It consists of two staves. The first staff is in 4/4 time, with a tempo marking of 120 beats per minute. The melody is written on a treble clef staff. The lyrics 'Fa - li - - la se Ma - re ro - du' are written below the notes. The second staff continues the melody with a triplet of eighth notes marked with a '3' above them. The lyrics 'Da će si jat' zla - tom go - ru,' are written below these notes. The piece ends with a double bar line.

*Falila se Mare rodu,
da će sijat' zlatom goru,
da će nicat' zlatno dublje,
ispod dublja zlatna trava,
ispod trave bistra voda.*

* dublje (množina od dub) - drveće

FABRIKA BOMBONA

tekst i muzika: M. Živković

$\text{♩} = 100$

Fa - bri - ka bom - bo - na i čo - ko - la - de

3

ne pra - vi ni - šta od mar - me - la - de.

Detailed description: The image shows the musical notation for the song 'Fabrika bombona'. It consists of two staves. The first staff is in 4/4 time, with a tempo marking of 100 beats per minute. The melody is written on a treble clef staff. The lyrics 'Fa - bri - ka bom - bo - na i čo - ko - la - de' are written below the notes. The second staff continues the melody with a triplet of eighth notes marked with a '3' above them. The lyrics 'ne pra - vi ni - šta od mar - me - la - de.' are written below these notes. The piece ends with a double bar line.

*Fabrika bombona i čokolade
ne pravi ništa od marmelade.*

DOBRO DOŠLI, KIĆENI SVATOVİ

narodna iz Crne Gore

$\text{♩} = 100$

Do - bro do - šli, do - bro do - šli, ki - će - ni sva - to - vi! —

5

Do - bro do - šli, do - bro do - šli, ki - će - ni sva - to - vi!

*Dobro došli, dobro došli, kićeni svatovi!
Jeste li se, jeste li se mladi umorili,
i jeste li, i jeste li konje oznojili,
putujući, putujući momku za đevojku?*

DOLEĆELO JATO GOLUBOVA

narodna iz Crne Gore

$\text{♩} = 108$

Do - le - će - lo, do - le - će - lo ja - to go - lu - bo - va, —

9

Do - le - će - lo, do - le - će - lo ja - to go - lu - bo - va,

*Dolećelo, dolećelo jato golubova,
od Marina, od Marina roda gospodskoga.
To ne bilo, to ne bilo jato golubova,
već Marina, već Marina braća i rođaci.*

SOLITERU VISOKI

tekst i muzika: V. Marković

Musical score for 'Soliteru visoki' in C major, 4/4 time, tempo 84. The score consists of two staves. The first staff contains the melody for the first line of the song, and the second staff contains the melody for the second line. The lyrics are written below the notes.

So - li - te - ru vi - so - ki sve o - do - zgo vi - diš ti.

Po - pe - ću se ja na vrh, on - da do - lje br - zo trk!

*Soliteru visoki,
sve odozgo vidiš ti.
Popeću se ja na vrh,
onda dolje brzo trk!*

SOKO NOSI ZLATNO PERO

narodna iz Crne Gore

Musical score for 'Soko nosi zlatno pero' in C major, 3/4 time, tempo 66. The score consists of two staves. The first staff contains the melody for the first line of the song, and the second staff contains the melody for the second line. The lyrics are written below the notes.

So - ko no - si___ zla - tno pe - ro, pa se___ di - či

s'njim,___ pa___ se___ di - či___ s'njim,___

*Soko nosi zlatno pero, pa se diči s' njim,
i mi s' tobom, stari svate, mi imamo s' kim.
Više valja, stari svate, tvoj pošteni glas,
nego oni noži zlatni za svilen' pojas!*

LAKE NOGE POSKOČITE

tekst i muzika: V. Marković
(prema narodnoj)


La - ke no - ge po - sko - či - te, la - ke no - ge po - sko - či - te.

*Lake noge poskočite, lake noge poskočite,
svako dobro doskočite, svako dobro doskočite.*

LASTAVICA

tekst i muzika: A. Ćoso-Pamer


La-sta-vi-ca le - ti po-no-sno, vi-so - ko, u-zdig-nu - te gla - ve ka-o da je so - ko.

*Lastavica leti ponosno, visoko,
uzdignute glave kao da je soko.
Ali njena krila nijesu tako snažna,
pa ipak se ona voli pravit' važna.*

SIVO NEBO

tekst: A. Ćoso-Pamer

muzika: V. Marković i A. Ćoso-Pamer

The musical score is written on two staves in 2/4 time. The tempo is marked as quarter note = 72. The melody consists of eighth and quarter notes. The lyrics are written below the notes.

Si - vo ne - bo ki - šu spre - ma, sta - ri ka - žu: „Ah, ne - ve - ra!”

5
Br - zo ku - či, 'aj - mo sku - pa da nas ki - ša ne o - ku - pa.

*Sivo nebo kišu sprema,
stari kažu: „Ah, nevera!”
Brzo kući, 'ajmo skupa,
da nas kiša ne okupa.*

** nevera - ovdje nevrijeme, oluja*

SINJAJ'VINOM OVCE PASU²¹

narodna iz Crne Gore



*Sinjaj'vinom ovce pasu,
čini mi se moje da su.
I na njima kuca zvono,
čini mi se da su ono.
Nije jedna, niti deset,
nego ravno – sto pedeset!*

21 Ova pjesma se nalazi u knjizi Miodraga Vasiljevića *Narodne melodije Crne Gore*. Tekst pjesme glasi:

Sinjaj'vinom ovce pasu,
čini mi se moje da su.
I na njima glasno zvono,
čini mi se da su ono.
Nije jedna, nego deset,
nego ravno – sto pedeset! (Vasiljević, 1965, 353)

S obzirom na smisaonu nelogičnost pretposljednog melostiha, nastalu najvjerovatnije u publikovanju studije Miodraga Vasiljevića, ili nenamjerne omaške Vasiljevićeve kazivačice Zorke Šuković, potražili smo tekstualnu varijantu ove pjesme u Kolašinu. Prema kazivanju Stanojke Sedlarević (djev. Rakočević), rođene 1954. godine u Prekobrđu (Donjoj Morači), tekst ove pjesme glasi:

I na njima kuca zvono,
čini mi se da su ono.
Nije jedna, niti deset,
nego ravno sto pedeset (Sedlarević, 2015).



NOTNI ZAPISI
PJESAMA ZA DOŽIVLJAJ,
OPAŽANJE I IZVOĐENJE
ODREĐENE MELODIJSKE
POJAVE

POZDRAVNA PJESMA

tekst: J. Martinović-Bogojević

muzika: V. Marković

The musical score is written on three staves in treble clef with a common time signature (C). The tempo is marked as quarter note = 96. The lyrics are in Croatian and are aligned with the notes on the staves.

1 Svoj dje-ci ko - ja mu - zi-ku vo - le, vra - ta su o - tvo-re - na mu - zi - čke ško - le.

5 Ov-dje ćeš na - u - či - ti da pje - vaš i svi - raš, in - stru - men - te raz - ne mo - či ćeš da bi - raš.

9 U mu - zi - čkoj ško - li, a - ko i - maš da - ra, na - u - či - ćeš ka - ko mu - zi - ka se stva - ra.

*Svoj djeci koja muziku vole,
vrata su otvorena muzičke škole.
Ovdje ćeš naučiti da pjevaš i sviraš,
instrumente razne moći ćeš da biraš.*

Ref .

*U muzičkoj školi, ako imaš dara,
naučićeš kako muzika se stvara.*

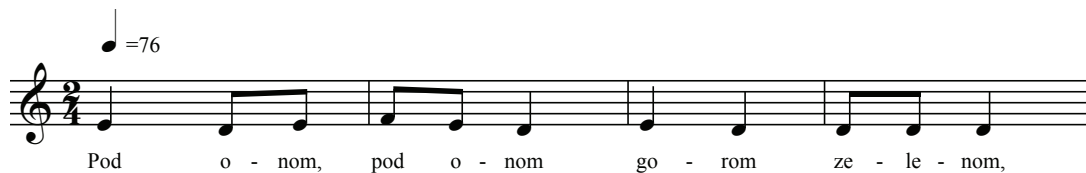
*Talenat kad imaš i uz malo truda,
postaćeš virtuoz koji pravi čuda.
Prsti će da lete, glas će da se ori,
bićeš glavna faca u osnovnoj školi.*

Ref .

*U muzičkoj školi, ako imaš dara,
naučićeš kako muzika se stvara.*

POD ONOM, POD ONOM

narodna iz Crne Gore


Pod o - nom, pod o - nom go - rom ze - le - nom,
5
Pod o - nom, pod o - nom go - rom ze - le - nom.

*Pod onom, pod onom gorom zelenom,
i onom, i onom Lovćen planinom.
Malo se, malo se selo videlo,
u selu, u selu kolo igralo,
u kolu, u kolu moja đevojka.*

NINI, PAVA ZLATO MOJE

narodna iz Crne Gore


Ni - ni pa - va, zla - to mo - je, ni - ni, pa - vaj, zla - to mo - je.

*Nini, pava zlato moje,
nini pavaj, zlato moje.*

TEKLA VODA

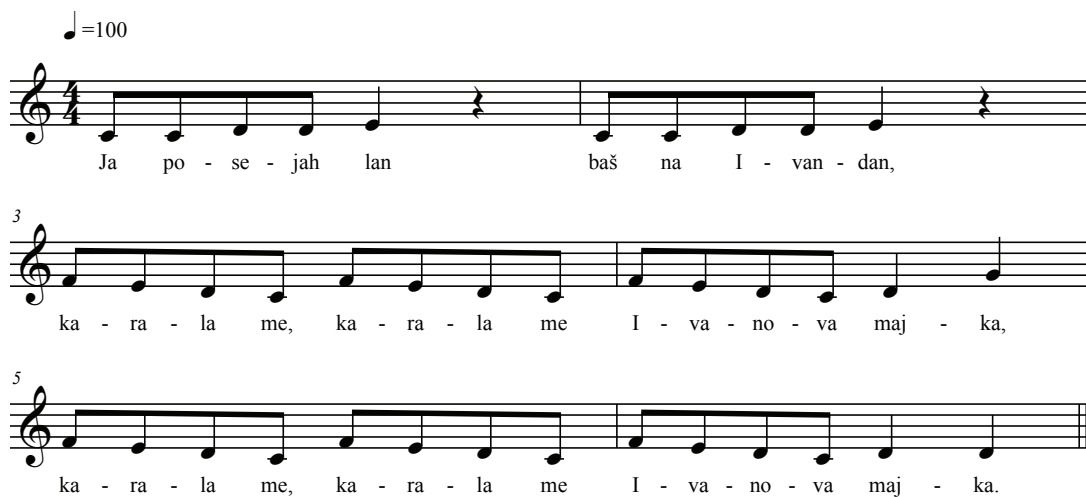
narodna iz Crne Gore



*Tekla voda na valove, oj, javore zelenbore!
Kad je tekla, kud se đela, oj, javore zelenbore?
Popili je morni konji, oj, javore zelenbore!
Đe su bili kad su morni, oj, javore zelenbore?
Bili momku za devojku, oj, javore zelenbore!*

JA POSEJAH LAN

narodna iz Srbije



*Ja posejah lan baš na Ivandan,
karala me, karala me, Ivanova majka.
Ja počupah lan, baš na Ivandan,
karala me, karala me, Ivanova majka.
Ja potopih lan baš na Ivandan,
karala me, karala me, Ivanova majka.*

* karati - kritikovati, grđiti

ZEKO PLEŠE

tekst i muzika: N. Vukomanović

The musical score is written in 2/4 time with a tempo marking of quarter note = 100. It consists of two staves. The first staff contains the melody for the first line of lyrics. The second staff begins with a repeat sign and a measure rest, followed by the melody for the second line of lyrics, which includes first and second endings. The lyrics are in Croatian and describe a cat playing.

Ša - pi - ce mi ze - ko, daj, sa mnom ma - lo po - i - graj.

5 Jed - nom a - mo, za - tim ta - mo, na - o - ko - lo to mi zna - mo. 1. to mi zna - mo. 2.

Šapice mi, zeko, daj,
Sa mnom malo poigraj.
Jednom amo, zatim tamo,
naokolo to mi znamo.

Šapicama klap, klap, klap,
nožicama tap, tap, tap.
Jednom amo, zatim tamo,
naokolo to mi znamo.

Neka vide djeca sva,
kako zeko plesat' zna.
Jednom amo, zatim tamo,
naokolo to mi znamo.

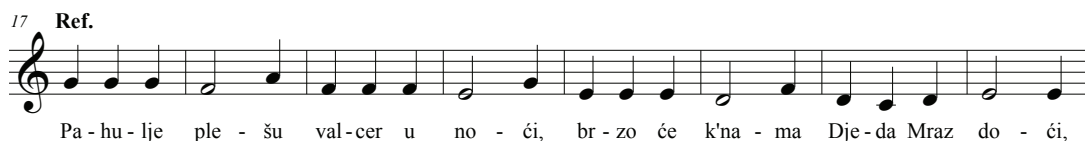
Prstićima puc, puc, puc,
glavicama tuc, tuc, tuc.
Jednom amo, zatim tamo,
naokolo to mi znamo.

NOVOGODIŠNJA PJESMA

tekst: J. Martinović-Bogojević

muzika: V. Marković

♩ = 120



Čekamo noćas godinu novu,
Kraj jelke što se šarena blista.
Zapjevaj pjesmu, zamisli želju,
Nek' srca naša spaja ljubav čista.
Ref.
Pahulje plešu valcer u noći,
Brzo će k'nama Djeda Mraz doći,
Svako će dobiti po instrument,

A on će biti dirigent.
Sviramo klavir, gitaru, trubu,
Flautu, čelo i saksofon,
Slavimo skupa godinu novu,
Stvaramo muziku ton po ton.
Ref.
Pahulje plešu valcer u noći...

GRAD GRADILA B'JELA VILA

narodna iz Crne Gore

$\text{♩} = 92$

Grad gra - di - la b'je - la vi - la,

4

grad gra - di - la b'je - la vi - la,

*Grad gradila b'jela vila,
ni na zemlju, ni na nebo,
već na granu od oblaka.
Na grad meće troja vrata:
prva vrata - suva zlata,
druga vrata od skrleta,
treća vrata od bisera.*

* skrlet - tkanina crvene boje

BISER MARA

narodna iz Crne Gore

$\text{♩} = 60$

Bi-ser Ma-ra, bi-ser Ma-ra, po_ je - ze-ru bi-ser, po_ je - ze-ru bra-la.

*Biser Mara, biser Mara,
po jezeru biser,
po jezeru brala.
Uz jezero, uz jezero,
niz jezero svoga
babu dozivala.*

* babo (turcizam) - otac

UREDOST

tekst: M. Milošević

muzika: V. Matjan

$\text{♩} = 72$

O - po - mi - nje če - sto maj - ka na u - red - nost svo - ga Raj - ka.

5 „Bu - di ma - ma ti bez bri - ge, sa - mo... ja - o... gdje su knji - ge?“

*Opominje često majka
na urednost svoga Rajka.
„Budi, mama, ti bez brige,
samo, jao, gdje su knjige?“*

MAJKA MARU PREKO MORA ZVALA

narodna iz Hrvatske

$\text{♩} = 88$

Maj - ka — Ma - ru pre - ko mo - ra zva - la

5 Maj - ka Ma - ru pre - ko mo - ra zva - - la,

Majka Maru preko mora zvala:
- Jesi l' Mare to rublje oprala?
- Nisam majko, tek što sam počela.
- Što si, Mare, ljetnji dan delala?
- Pri moru sam ružice trgala,
puna njedra i oba rukava.

* delati - raditi

DELJA RUDE

narodna iz Albanije

♩=76

Ti moj de - - le, del - ja rud' e

5
A s'ma fal - një - qingj të but' ë Ver', ver' a - man

*Ti moj dele, delja rudë
Ti moj dele, delja rudë
As ma fal një qingj të butë
Ver', ver' aman.*

*Ta kulloti lug më lug
Ta kulloti lug më lug
Lug më lug e ferrë më ferrë
Ver', ver' aman.*

*Qingj të butë, lara, lara
Qingj të butë, lara, lara
Sa t'i dal bacës përpara
Ver', ver' aman.*

*Lug më lug e ferrë më ferrë
Lug më lug e ferrë më ferrë
Ta ruan baca për pranverë
Ver', ver' aman.*

Izgovor:

*(Ti moj delje, delja rude
Ti moj delje, delja rude
As' ma falj një çind te bute
Ver', ver' aman.*

*Ta kuloti ljug' me ljug'
Ta kuloti ljug' me ljug'
Ljug' me ljug' e fer' me fer'-e
Ver', ver' aman.*

*Çind te bute ljara, ljara
Çind te bute, ljara, ljara
Sa t'i dalj baces përpara
Ver', ver' aman.*

*Ljug' me ljug' e fer me fer'-e
Ljug' me ljug' e fer me fer'-e
Ta ruan baca për pranverë
Ver', ver' aman.)*

OVCA RUDE VUNE

*Ovco moja, rude vune,
Ovco moja, rude vune,
Pokloni mi meko jagnje
Molim te, molim te.*

*Meko jagnje puno šara,
Meko jagnje puno šara,
Da izađem ispred oca
Molim te, molim te.*

*Da pase u koritu
Da pase u koritu
U koritu trnovitu,
Molim te, molim te.*

*U koritu trnovitu,
U koritu trnovitu,
Čuvaću ga tebi za proljeće
Molim te, molim te.*

* ruda vuna – fina, meka vuna

* korito – udolina

Prepjev na crnogorski: Dimitrov Popović

SJELA HAJRA

narodna iz Crne Gore

$\text{♩} = 80$

Sje - la _____ Haj - ra kraj _____ bu - - - na - ra,

5
ši - je _____ jor - gan od be - ha - ra.

*Sjela Hajra kraj bunara,
šije jorgan od behara.*

*Jedan šije, drugi para,
treći s' Hajrom razgovara.*

*Hajro, dušo, Hajro cvijeće,
nema momka što te neće.*

OKO DRVETA

muzička igra iz Engleske

$\text{♩} = 80$



I - de - mo o - ko dr - ve - ta, dr - ve - ta, dr - ve - ta,

5



I - de - mo o - ko dr - ve - ta, jed - nog hlad - nog ju - tra.

*Idemo oko drveta,
jednog hladnog jutra.*

*Ovako kosu češljamo,
jednog hladnog jutra.*

*Ovako ruke peremo,
jednog hladnog jutra.*

*Ovako zube peremo,
jednog hladnog jutra.*

LJETO NAS ZOVE

tekst i muzika: V. Marković

$\text{♩} = 92$



Je - dan po je - dan dan sun - čan i na - smi - jan i maj već pro - de, jun mje - sec do - de.

5 Pu - no smo pje - va - li, za - jed - no svi - ra - li, u mu - zi - čkoj ško - li div - no smo se dru - ži - li.

9 **Ref.** Sa - da nas lje - to zo - ve na mo - re, zo - vu nas rije - ke, zo - vu nas go - re.

13 Ka - da se vra - tim mu - zi - čkoj ško - li, pje - va - ću i svi - ra - ću, to baš vo - lim.

17 Uz ma - lo ma - šte i ma - lo tru - da, mu - zi - čar bi - ću stva - ra - ću ču - da.

*Jedan po jedan dan sunčan i nasmijan
I maj već prođe, jun mjesec dođe.
Puno smo pjevali, zajedno svirali,
U muzičkoj školi divno smo se družili.*

*Ref. 2x
Sada nas ljeto zove na more,
Zovu nas rijeke, zovu nas gore.*

*Kada se vratim muzičkoj školi,
Pjevaću i sviraću, to baš volim.
Uz malo mašte i malo truda,
Muzičar biću - stvaraću čuda.*

*Ref.
Sada nas ljeto zove na more...*



ARANŽMANI
ZA PJESME
MODELE

MILO MI JE POLJEM POGLEDATI

narodna iz Crne Gore
aranžman: A. Ćoso-Pamer

♩=84

f
p

Glas

Mi - lo mi - je, mi - lo mi - je po - ljem po - gle - da - ti,

Metalofon

f
p

Triangl

f
p

Čineli

f
p

Štapići

f
p

5

G

Mi - lo mi - je, mi - lo mi - je po - ljem po - gle - da - ti.

M

T

Č

Š

The musical score is arranged in two systems. The first system includes parts for Voice (Glas), Metallophone (Metalofon), Triangle (Triangl), Cymbals (Čineli), and Sticks (Štapići). The second system includes parts for Soprano (G), Alto (M), Tenor (T), Cymbals (Č), and Sticks (Š). The tempo is marked as quarter note = 84. Dynamics of forte (f) and piano (p) are indicated for the vocal and metallophone parts. The lyrics are in Montenegrin: 'Milo mi je, mi-lo mi-je po-ljem po-gle-da-ti'.

REČE JEDNOM JEDAN SLON

tekst: A. Ćoso-Pamer

muzika: V. Marković i A. Ćoso-Pamer

aranžman: A. Ćoso-Pamer

♩ = 72
mf

Glas

Re - če jed - nom je - dan slon: „Že - lim uc' u a - vi - on,

Metalofon

mf

Zvečka

mf

Drveni bubanj

mf

³

G

pa da le - tim pre - ko mo - ra sa dru - ži - nom ga - le - bo - va."

M

Z

DB

FABRIKA BOMBONA

tekst i muzika: M. Živković

aranžman: A. Čoso-Pamer

♩=100
mf

Glas

Fa - bri - ka bom - bo - na i čo - ko - la - de

Metalofon

mf

Triangl

mf

Čineli

mf

Štapići

mf

³

G

ne pra - vi ni - šta od mar - me - la - de.

M

T

Č

Š

DOBRO DOSLI, KIĆENI SVATOVI

narodna iz Crne Gore
aranžman: A. Ćoso-Pamer

$\bullet = 100$
f

Glas

Do - bro do - šli, do - bro do - šli, ki - će - ni sva - to - vi, —

Metalofon

f

Triangl

f

Štapići

f

Zvečka

f

⁵

G

Do - bro do - šli, do - bro do - šli, ki - će - ni sva - to - vi!

M

T

Š

Z

SOLITERU VISOKI

tekst i muzika: V. Marković

aranžman: A. Ćoso-Pamer

• = 84

mf

Glas

So - li - te - ru vi - so - ki, sve o - doz - go vi - diš ti.

Metalofon

mf

Triangl

mf

Zvečka

mf

Drveni bubanj

mf

³

G

Po - pe - ću se ja na vrh, on - da do - lje br - zo trk!

M

T

Z

DB

LAKE NOGE POSKOČITE

tekst i muzika: V. Marković (prema narodnoj)

aranžman: A. Ćoso-Pamer

• = 76

mf

Glas

La - ke no - ge po - sko - či - te, la - ke no - ge po - sko - či - te.

Metalofon

mf

Daire

mf

Drveni bubanj

mf

SINJAJ'VINOM OVCE PASU

narodna iz Crne Gore
aranžman: A. Ćoso-Pamer

$\text{♩} = 120$
f

Glas
Si - njaj' - vi - nom ov - ce pa - su,

Metalofon
f

Triangl
f

Zvečka
f

³

G
či - ni mi — se mo - je da su.

M

T

Z

DODATAK PRIPREME ZA ČASOVE PRAKTIČNE NASTAVE

U dodatku koji je pred vama nalazi se šest priprema za časove. Za primjere nastavnih jedinica odabrale smo po jednu iz karakterističnih oblasti: obradu pjesme modela za postavku osnovne tonske visine, obradu pjesme po sluhu, obradu brojalice, obradu instrumenta, obradu muzičke igre i slušanje muzike. Ove su pripreme prvenstveno namijenjene mlađim kolegama koji su na početku svoje nastavničke karijere, te mogu predstavljati putokaz kako osmisliti pojedine časove. Naravno, pojedini koraci i aktivnosti mogu biti na različite načine varirani, što zavisi od kreativnosti, pedagoškog umijeća i mašte samog nastavnika.

PRIPREMA BR. 1

POSTAVKA OSNOVNIH TONSKIH VISINA

OPERATIVNI CILJEVI

Učenici treba da:

- znaju da tačno intoniraju ton MI
- slušno prepoznaju i imenuju ton MI
- ovladaju osnovnom tehnikom sviranja na metalofonu

POJMOVI I SADRŽAJI

- *Milo mi je poljem pogledati* (narodna iz Crne Gore)

GLAVNI KORACI

1. uvodni dio časa
2. obrada pjesme po sluhu
3. postavka tonske visine – MI
4. upoznavanje sa grafičkim prikazom melodije pjesme
5. sviranje pjesme na metalofonu
6. slušanje pjesme (skeniranjem QR koda iz udžbenika)

AKTIVNOSTI

Učenici:

- se upjevavaju prikladnim vokalizama
- slušaju izvođenje nastavnika
- razgovaraju o tekstu pjesme
- uče pjesmu po sluhu
- izvode pjesmu u cjelosti
- povezuju početnu tonsku visinu pjesme s tonskim imenom MI
- uz pomoć nastavnika prate boje i simbole u grafičkom prikazu melodije, povezuju žutu boju s imenom tona MI, prate kako smjer kretanja simbola pokazuje smjer kretanja melodije
- uz pomoć nastavnika, prateći boje iz grafičkog prikaza i povezujući ih s bojama pločica na metalofonu, sviraju pjesmu koju su naučili po sluhu
- slušaju pjesmu i razgovaraju o izvođenju.

PRIPREMA BR. 2

OBRADA PJESME PO SLUHU

OPERATIVNI CILJEVI

Učenici treba da:

- znaju da tačno intoniraju pjesmu
- znaju da slušno prepoznaju, intoniraju i imenuju tonove RE, MI, FA
- znaju da razlikuju ove tonske visine i predstave ih bojom
- ovladaju osnovnom tehnikom sviranja na metalofonu

POJMOVI I SADRŽAJI

- *Pod onom, pod onom* (narodna iz Crne Gore)

GLAVNI KORACI

1. upjevanje
2. slušanje pjesme, razgovor o tekstu
3. pjevanje po sluhu
4. prepoznavanje tonova koji čine melodiju, povezivanje s tonskim imenima
5. pjevanje pjesme solmizacijom²²
6. upoznavanje sa grafičkim prikazom melodije pjesme²³
7. sviranje pjesme na metalofonu
8. slušanje pjesme (skeniranjem QR koda iz udžbenika)

²² Ovaj postupak je specifičan za nastavu solfeda. Cilj je da se učenici osposobe da melodiju koju su naučili po sluhu i koju znaju da otpjevaju s tekstom, „prevedu“ na solmizaciju, odnosno da svaku pojedinačnu tonsku visinu prepoznaju, imenuju solmizacijom i pjesmu otpjevaju solmizacijom. Zbog toga je neophodno voditi računa da, prije nego što se određena pjesma obrađuje, svi tonovi njene melodije budu postavljeni preko pjesama modela.

²³ Ova aktivnost može doći i ranije, nakon što je pjesma naučena po sluhu, ali tada se prepoznavanje tonova koji čine melodiju svodi na prepoznavanje boja iz grafičkog prikaza. Za razvoj melodijskog sluha mnogo je bolje da učenici slušno prepoznaju tonove.

AKTIVNOSTI

Učenici:

- se upjevavaju prikladnim vokalizama
- slušaju izvođenje nastavnika
- razgovaraju o tekstu pjesme
- uče pjesmu po sluhu, po logičnim, kraćim cjelinama
- povezuju tonske visine koje čine melodiju pjesme s tonskim imenima MI, RE, FA
- uz pomoć nastavnika prate boje i simbole u grafičkom prikazu melodije, povezuju žutu boju s imenom tona MI, braon s tonom RE, plavu s tonom FA; prate kako smjer kretanja simbola pokazuje smjer kretanja melodije
- pjevaju pjesmu solmizacijom
- uz pomoć nastavnika, prateći boje iz grafičkog prikaza i povezujući ih s bojama pločica na metalofonu, sviraju pjesmu koju su naučili po sluhu
- slušaju pjesmu i razgovaraju o izvođenju.

PRIPREMA BR. 3

OBRADA BROJALICE

OPERATIVNI CILJEVI

Učenici treba da:

- znaju da tačno reprodukuju ritam brojalice
- shvate pojmove dugo – kratko
- prepoznaju i izvode dvodjelni metar
- znaju da taktiraju dvodjelni metar
- ovladaju osnovnom tehnikom sviranja na ritmičkim instrumentima Orfovog instrumentarijuma – štapici

POJMOVI I SADRŽAJI

- *Ded Vuk*, brojalice

GLAVNI KORACI

1. uvodni dio časa
2. učenje brojalice po sluhu, uz obavezno koračanje ili pljeskanje
3. taktiranje na dva uz izgovaranje brojalice
4. upoznavanje sa grafičkim prikazom ritmičke linije brojalice
5. izvođenje ritmičke linije brojalice na štapcima

AKTIVNOSTI

Učenici:

- odgovaraju na pitanja nastavnika: Kada koristimo brojalice? Čemu one služe? Da li znaju neku brojalicu?
- slušaju izvođenje nastavnika, razgovaraju o tekstu
- ponavljaju za nastavnikom kraće cjeline sve dok se brojalice ne savlada u cjelosti, uz obavezno pljeskanje ili koračanje²⁴

²⁴ Pljesak ili korak kojim se označava jedinica brojanja neophodan je kako bi učenici kroz pokret sopstvenog tijela doživjeli udar pulsa i njegovu ravnomjernost. Postavljanje ravnomjerne pulsacije

- 
- slušaju uputstva nastavnika o brojanju dok koračaju; zaključuju da se uz koračanje može brojati jedan, dva, jedan, dva; prateći pokrete nastavnika, upoznaju pokrete taktiranja uz obavezno brojanje: jedan – ruka dolje (lagani udar o površinu klupe), dva – ruka gore; uvježbavaju pokrete taktiranja na dva uz obavezno glasno brojanje
 - izvode brojalicu uz taktiranje, imitirajući nastavnika
 - posmatraju grafički prikaz ritmičke linije brojalice u udžbeniku, zaključuju zašto je neki simbol veći, a neki manji, povezuju s linijom brojalice koju su naučili po sluhu
 - izvode na štapićima ritmičku liniju brojalice.

predstavlja jedan od glavnih zadataka u početnoj nastavi solfeđa kada je u pitanju područje ritma.

PRIPREMA BR. 4

OBRADA INSTRUMENTA

OPERATIVNI CILJEVI

Učenici treba da:

- znaju kako izgleda violina
- znaju da prepoznaju zvučnu boju violine
- znaju kako se stvara zvuk na violini

POJMOVI I SADRŽAJI

- Gudački instrument – violina
- F. Mendelson: *Koncert za violinu i orkestar u e-molu*, I stav (odlomak)²⁴

GLAVNI KORACI

1. uvodni dio časa
2. upoznavanje s gostom – instrumentalni izvođač violinista, ili učenik violinista starijeg razreda
3. slušanje kompozicije koju izvodi violinista
4. razgovor o zvučnoj boji instrumenta
5. upoznavanje s izgledom i građom instrumenta (u obimu koji je prilagođen uzrastu učenika)
6. upoznavanje s načinom kako nastaje ton

AKTIVNOSTI

Učenici:

- odgovaraju na pitanja nastavnika: Kako može nastati muzika? Koje instrumente poznaju? Koji instrument žele da nauče da sviraju? Zašto im se taj instrument dopada?
- upoznaju violinistu
- slušaju izvođenje različitih kompozicija
- razgovaraju s violinistom, saznaju kako se zove instrument koji on svira, informativno upoznaju djelove instrumenta²⁵
- razgovaraju o tome kako na njih djeluje muzika koju su slušali, opisuju zvuk instrumenta, povezuju sa pojavama iz prirode, bojama, osjećanjima
- slušaju zvučni primjer (skeniranjem QR koda iz udžbenika) i opisuju muziku koju su slušali.

²⁵ Ovo je prijedlog, nastavnik može odabrati za zvučnu ilustraciju i odlomak neke druge kompozicije za violinu.

²⁶ Nepotrebno je u ovom uzrastu insistirati na pamćenju djelova instrumenta.

PRIPREMA BR. 5

OBRADA MUZIČKE IGRE

OPERATIVNI CILJEVI

Učenici treba da:

- razvijaju muzikalnost
- postaju višestrano muzički aktivni
- znaju da tačno intoniraju melodiju pjesme
- znaju korake i plesne pokrete određene igre

POJMOVI I SADRŽAJI

- *Idemo oko drveta*, muzička igra

GLAVNI KORACI

1. uvodni dio časa
2. učenje pjesme po sluhu
3. učenje koraka i pokreta
4. izvođenje igre

AKTIVNOSTI

Učenici:

- razgovaraju o igrama: Koje su im igre omiljene? Zbog čega? Zašto su igre važne?
- slušaju nastavnikovo izvođenje pjesme uz koju se igra izvodi
- razgovaraju o tekstu pjesme
- pjevaju pjesmu po frazama
- imitirajući pokrete nastavnika, izvode korake i pokrete igre, koji su u skladu sa tekstom pjesme; u skladu sa 6/8 taktom, na jedan korak idu tri osmine – to je posebno važno radi doživljaja 6/8 takta
- rade u grupama: jedna grupa pjeva pjesmu, a druga izvodi pokrete; ili: svi učenici izvode korake i pokrete uz slušanje pjesme (skeniranjem QR koda iz udžbenika).

PRIPREMA BR. 6

SLUŠANJE MUZIKE²⁷

OPERATIVNI CILJEVI

Učenici treba da:

- se navikavaju na aktivno slušanje muzike
- se upoznaju s muzičkom literaturom primjerenom uzrastu – umjetnička instrumentalna muzika

POJMOVI I SADRŽAJI

- J. Štraus: *Trič-trač polka*

GLAVNI KORACI

1. razgovor o muzici
2. slušanje primjera
3. razgovor o odslušanom primjeru
4. upoznavanje s kompozitorom i nazivom kompozicije²⁸
5. povezivanje doživljaja muzike s različitim ilustracijama koje priprema nastavnik
6. pokret uz muziku
7. iskazivanje doživljaja riječima, crtežom, bojom

AKTIVNOSTI

Učenici:

- odgovaraju na pitanja nastavnika: Kako nastaje muzika? Što nam muzika govori?

²⁷ Slušanje muzike može predstavljati glavni dio časa, a može biti dopuna u okviru časa koji ima neku drugu temu za nastavnu jedinicu. Ovdje će biti predstavljena priprema za čas čiji je centralni dio predviđen za analitičko slušanje muzike. Kada kažemo analitičko, ne mislimo, naravno, na neku složenu analizu na osnovu slušanja, već na pažljivo slušanje koje usmjerava nastavnik.

²⁸ Nikako ne treba insistirati na zapamćivanju imena kompozitora i naziva kompozicije. Poželjno je svaku kompoziciju slušati nekoliko puta u toku školske godine, i nastavnik će svaki put podsjetiti učenike na ove podatke, koje oni mogu spontano zapamtiti, ali nije obavezno. Kod ponovnog slušanja iste kompozicije, potrebno je pitati učenike da li se sjećaju kompozicije, da li im je poznata, po čemu su je prepoznali. Višekratno slušanje treba da dovede do zapamćivanja kompozicije i njenog poznavanja. Uvijek treba insistirati na razgovoru o tome o čemu muzika govori, kao i kakva osjećanja u nama budi, što opisuje.

Kako muzika utiče na naša osjećanja? Kakva nas muzika oraspoloži? Može li muzika da nas uveseli, ali i da nas rastuži?

- slušaju primjer s unaprijed postavljenim zadatkom da opišu muziku koju će slušati, a zatim razgovaraju o doživljaju
- slušaju primjer s unaprijed postavljenim zadatkom da kažu kakva je brzina kojom se izvodi ova muzika, a zatim razgovaraju o tempu
- slušaju primjer s unaprijed postavljenim zadatkom da kažu da li im se ova muzika dopada i zbog čega, a zatim razgovaraju
- posmatrajući različite ilustracije, povezuju raspoloženje koje opisuje muzika s ilustracijom koja opisuje slično raspoloženje²⁹
- osmišljavaju pokrete uz muziku³⁰
- koriste olovke ili bojice da bi predstavili svoj doživljaj kompozicije koju su slušali.

29 Nastavnik treba da pripremi nekoliko ilustracija, fotografija ili reprodukcija, od kojih neke predstavljaju raspoloženje isto kao i ono koje opisuje muzika koju su učenici slušali, a neke potpuno suprotno raspoloženje i osjećanja. Zadatak je da učenici povežu ista raspoloženja. Ne treba uvijek insistirati na povezivanju koje nastavnik smatra jedino ispravnim, ali bi trebalo insistirati da učenik kroz razgovor s nastavnikom i drugovima objasni zbog čega je određenu ilustraciju povezao s muzikom koju je slušao. Naravno, kada se radi o određenom tempu kompozicije, na primjer spori tempo, logično je da će sa kompozicijom biti povezana ilustracija koja prikazuje puža, a ne antilopu. Kod slušanja muzike zapravo trebalo bi razvijati sposobnost učenika da pažljivo sluša i bude u stanju da opisuje svoja osjećanja u vezi s onim što je slušao.

30 Potrebno je ohrabrivati učenike da pokretom tijela, ili samo pokretima nekih djelova tijela, iskazuju svoj doživljaj muzike (njihanje, cupkanje, „dirigovanje“ – česte su spontane reakcije djeteta na muziku). Učenici ne treba mirno da sjede u klupama i slušaju muziku, već da je aktivno doživljavaju, između ostalog i kroz pokret.

LITERATURA

1. Adamić, T. (1972): *Solfeggio za muzičke škole*. Zagreb: Muzička naklada Zagreb
2. Ćoso, A. (2013): *Orfov instrumentarijum – značaj, uloga i primjena u savremenoj početnoj nastavi solfeđa*. Cetinje: Muzička akademija, magistarski rad [mentor: mr Vedrana Marković]
3. Cvetković, V., Mihaljica, J. (2009): *Solfeđo za prvi razred šestogodišnje muzičke škole*. Beograd: Zavod za udžbenike
4. Despić, D. (2002): *Muzički instrumenti*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu
5. Drobni, I. (2008): *Metodičke osnove vokalno-instrumentalne nastave*. Beograd: Zavod za udžbenike
6. Gregović, N., Homen, A. (1982): *Pjevajmo svi*. Knjaževac: SIZ za kulturu i nauku, SIZ za osnovno školstvo Kotor i IO „Nota“
7. Jerkov, S. (1986): *Ispitivanje muzikalnosti dece u Crnoj Gori*. Beograd: Fakultet muzičke umetnosti, magistarski rad [mentor: dr Zorislava M. Vasiljević]
8. Jerkov, S. (1997): *Etnički identitet u svetlu muzičkog nasleđa Crne Gore*. Beograd: Filozofski fakultet, doktorska teza [mentor: dr Petar Vlahović]
9. Jerkov, S. (2013): *Muzičko nasljeđe i muzikalnost Crnogoraca*. Podgorica: Pobjeda ad
10. Magdalenić, M. (1975): *Jednoglasi i dvoglasni solfeggio na osnovu narodnog muzičkog izraza za opće obrazovne i muzičke škole (I i II)*. (drugo dopunjeno izdanje). Zagreb: Muzička naklada
11. Marjanović Krstić, Z. (1998): *Vokalna muzička tradicija Boke Kotorske*. Podgorica: Udruženje kompozitora Crne Gore
12. Marjanović, Z. (2005): *Narodna muzika Grblja*. Novi Sad: Društvo za obnovu manastira Podlastva Grbalj, Boka Kotorska; Institut za muzikologiju i etnomuzikologiju Crne Gore, Podgorica
13. Marjanović, Z. (2002): *Narodne pesme Crne Gore po tonskim zapisima i odabranim beleškama iz dnevnika Nikole Hercigonje*. Podgorica: Institut za muzikologiju i etnomuzikologiju Crne Gore
14. Matjan, V. (1984): *Igre i pjesme Dobrote i Škaljara*. Cetinje: Obod
15. Matović, M. (2012): Uloga i značaj dječije igre u muzičko-obrazovnom konceptu Karla Orfa, u Tradicija kao inspiracija, Zbornik radova sa naučnog skupa. Banja Luka, Muzikološko društvo Republike Srpske, Akademija umjetnosti, 148-153

16. Mirković, M. (1975): *Frulo moja frulice*. Beograd: Udruženje muzičkih pedagoga SR Srbije
17. *Muzička početnica – Orfov instrumentarijum* (2009). Nastavni program za prvi razred reformisane muzičke škole. Podgorica: Zavod za školstvo
18. Orff, C., Keetman, G. (1954): *Music fur kinder*. London, New York, Schoot&Co. Ltd, London, Schoot Music Corp. New York
19. Petrović, M. (2011): Igra: pojam i značenja, *Zbornik trinaestog pedagoškog foruma scenskih umetnosti*. Beograd: Fakultet muzičke umetnosti
20. Petrović, M., Milanković, V. (2011): Muzičke igre u pedagogiji solfeđa, *Zbornik trinaestog pedagoškog foruma scenskih umetnosti*. Beograd: Fakultet muzičke umetnosti
21. Pitts, J. (1995): *Recorder from the Beginning*. London: EJA Publications
22. Požgaj, J., Špoljar, Z. (1961): *Pjesme za školu, priručnik za muzički odgoj u prvim školskim godinama*. (III izdanje). Zagreb: Pedagoško-književni zbor
23. Radičeva, D. (2000): *Metodika komplementarne nastave solfeđa i teorije muzike*. Cetinje: Univerzitet Crne Gore, Muzička akademija; Novi Sad: Univerzitet, Akademija umetnosti
24. Sedlarević, D. (2015):
25. Stojanović, G. (1996): *Nastava muzičke kulture od I do IV razreda osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
26. Reçi, T. (2001): *Edukata muzikore 4*. Tiranë: Shtëpia batuese e librit shkollor
27. Suhomlinski, V. A. (1974): *Za vaspitaniето*. Sofija
28. Trakilović, D. (1998): *Muzička kultura sa metodikom u razrednoj nastavi*. Bijeljina: Učiteljski fakultet u Bijeljini
29. Vasiljević, M. A. (1965): *Narodne melodije Crne Gore*. Beograd: Muzikološki institut – Naučno delo
30. Vasiljević, M. Z. (2000): *Metodika muzičke pismenosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
31. Vasiljević, M. Z. (2003): *Muzički bukvar*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva